

Skolgården

FÖRVALTNING OCH UTVECKLING AV FÖRSKOLE- OCH SKOLGÅRDAR

Sveriges
Kommuner
och Landsting

Skolgården

FÖRVALTNING OCH UTVECKLING AV FÖRSKOLE- OCH SKOLGÅRDAR

Upplysningar om innehållet:
Jacob Hort, jacob.hort@skl.se

© Sveriges Kommuner och Landsting, 2015

ISBN: 978-91-7585-258-4

Text: Lena Jungmark, Jungmark landskapsarkitekt och Petter Åkerblom, Tankesmedjan Movium

Omslagsillustration: Klara Gunnarsson

Illustrationer: Lena Jungmark

Foto: Lena Jungmark, Thomas Henrikson, Robert Lättman-Masch/Nynäshamns Naturskola

Produktion: Kombinera

Tryck: LTAB, maj 2015

Förord

Mer än hälften av det kommunala fastighetsbeståndets totala yta utgörs av förskolor och skolor. I anslutning till skollokalerna finns oftast en för barnen och verksamheten betydelsefull utemiljö som planeras och förvaltas av kommunen. Syftet med det här utvecklingsprojektet har varit att ta fram ett stöd till kommunerna i deras arbete med att planera och förvalta förskole- och grundskolegårdar. Skriften vänder sig till förvaltningschefer och andra tjänstemän inom kommun och landsting som kommer i kontakt med frågan.

Projektet har initierats och finansierats av Sveriges Kommuner och Landstings FoU-fond för kommunernas fastighetsfrågor. Skriften är författad av Lena Jungmark, Jungmark landskapsarkitekt samt Petter Åkerblom, tankemedjan Movium. En styrgrupp har medverkat i arbetet, bistått med material och lämnat värdefulla synpunkter. Styrgruppen har bestått av Kaisa-Leena Aksli och Therese Lindgren, Nynäshamns kommun; Jan Bjelvenmark, Vansbro kommun; Eva Cassel, Göteborgs stad; Maria Drott, Varbergs kommun; Christer Eklind, Uppsala kommun; Linda Hassel, Lunds kommun; Fredrik Johansson, Ale kommun och Gittan Mattson, Falu kommun.

Jacob Hort och Sonja Pagrotsky har på uppdrag av Sveriges Kommuner och Landsting varit projektledare.

Stockholm i maj 2015

Gunilla Glasare
Avdelningschef

Avdelningen för tillväxt och samhällsbyggnad
Sveriges Kommuner och Landsting

Innehåll

- 6 Sammanfattning
- 9 Kapitel 1. Inledning
  - 9 Centrala begrepp
  - 11 Läsanvisning
- 13 Kapitel 2. Kunskap om utemiljöns betydelse
  - 13 Skolgården då och nu
  - 15 Barns minskade rörelsefrihet gör gården viktig
  - 17 Utformning med barnperspektiv
  - 28 Skötsel i barnets ögonhöjd
- 31 Kapitel 3. Fastighetsorganisationernas utmaningar
  - 31 Samarbete över förvaltningsgränserna
  - 36 Konkurrensen om marken
  - 37 Samnyttjande av mark
  - 39 Fastighetsorganisationens styrmedel och ansvar
  - 46 Vad kostar en skolgård?
  - 47 Dialog med barn och vuxna
- 51 Kapitel 4. Goda exempel
  - 52 Delaktighet i fokus - Göteborgs stad
  - 55 Förvaltningsövergripande skolgårdsgrupp - Lunds kommun
  - 58 Pedagogisk utemiljö till låg kostnad - Växjö kommun
  - 60 Funktionsprogram för utemiljö - Lidingö stad
  - 62 Arbetsmiljöromd och barnskyddsromd som inventeringsinstrument - Nynäshamns kommun
  - 64 Social upphandling - Ale kommun
- 67 Kapitel 5. Nycklar till framtiden
  - 68 Samverka
  - 69 Involvera barn när utemiljön planeras
  - 70 Ha ett barnperspektiv på skötsel och underhåll
  - 71 Kompetensutveckla
  - 73 Skaffa överblick
  - 74 Ta höjd för framtiden
- 76 Lästips
  - 77 Mer kring idéskriftens exempel
  - 77 Hemsidor

Sammanfattning

Förskolegårdar och skolgårdar är viktiga platser för barn. På gårdarna tillbringar de en väsentlig del av sin uppväxt. Gårdarnas betydelse har ökat under de senaste decennierna, och för många barn är förskolegården och skolgården idag de enda platserna där de kan leka och vistas ute på egen hand.

Aktuell forskning om hur barn använder utemiljön för att utvecklas ger insikt om vilka krav som bör ställas på förskolegårdar och skolgårdar idag. Lek, lärande och fysisk aktivitet både kan och bör stimuleras. Att låta ett barnperspektiv genomsyra utformningen av gårdarna, men också deras drift och förvaltning, är en utmaning att ta på allvar.

Ansvar för att lyfta barnperspektivet och utveckla gårdarna vid grundskolor och förskolor är inte bara fastighetsorganisationernas. Alla berörda förvaltningar måste samverka med stöd från politiskt håll. Genom att samverka över förvaltningsgränserna kan samsyn nås kring syfte och mål med att investera i ändamålsenliga gårdar utifrån ett barnperspektiv. Att arbeta fram ett förvaltningsövergripande måldokument i kommunen är ett viktigt steg i rätt riktning.

Fastighetsorganisationens uppdrag omfattar ofta ansvar för planering, utformning och förvaltning av utemiljöer på förskola och skola. Kan fastighetsorganisationen även ta initiativ till att utveckla goda lärandemiljöer och stödja barns rätt att vara delaktiga? Denna skrift belyser dessa frågor och ger exempel på hur olika kommuner med framgång provat nya arbetssätt.

Hållbarhet, ekonomi och säkerhet är viktiga ansvarsfrågor för fastighetsorganisationen. Hur det ansvaret kan gå hand i hand med miljöer som stimu-

lerar barns fantasi, ger utmaningar och möjlighet att vara delaktig är avgörande för en förvaltning med barnperspektiv. Detta diskuteras på flera ställen i skriftens olika kapitel.

”Att låta ett barnperspektiv genomsyra utformningen och förvaltandet av gårdarna är en utmaning att ta på allvar.”

Fastighetsorganisationen framstår som en lämplig initiativtagare till att driva utvecklingsarbetet med att tillhandahålla ändamålsenliga förskole- och skolgårdar. Genom att samverka med andra berörda förvaltningar kan övergripande frågor diskuteras samtidigt som kompetensen stärks avseende de många perspektiv som barns utemiljöer måste betraktas ur.

Fastighetsförvaltningen kan, genom att anlägga ett barnperspektiv på både utformning och skötsel, driva utvecklingen framåt med barnens bästa för ögonen.

Inledning

Syftet med denna skrift är att motivera och inspirera i arbetet med att utveckla framtidens utemiljöer på förskolor och grundskolor. Med avstamp i aktuell forskning påvisas utemiljöns viktiga roll för barns utveckling och lärande.

Flera förvaltningar och beslutsfattare är berörda när det gäller barns utemiljöer på förskolor och grundskolor. Politiker, skolförvaltningar, fastighets- och stadsbyggnadskontor och andra planerare i kommunen är självklara målgrupper i diskussioner om hur framtidens förskole- och skolgårdar ska utformas och förvaltas.

Huvudfokus i denna skrift ligger på att ge fastighetsorganisationen inspiration och motiv för att utveckla arbetssätt som i slutändan gynnar barnen på förskolan och grundskolan.

I första hand riktar sig skriften till dig som arbetar i kommunal förvaltning. Kunskapsöversikten är dock applicerbar på utemiljö för barn på alla förskolor och grundskolor oavsett huvudman.

Centrala begrepp

Barn

Barnkonventionens definition av begreppet barn omfattar varje människa som inte fyllt 18 år. Barn är inte en homogen grupp, utan har olika behov och förutsättningar inte minst beroende på barnets ålder. Begreppet barn avser i denna skrift personer upp till 18 års ålder.

Att få påverka sin skolgård engagerar barn i alla åldrar och kan ge kunskaper i flera skolämnen.

Barnperspektiv och barnets perspektiv

I planering, utformning och förvaltning är det viktigt att ha kunskap om barns generella behov och att utgå från ett *barnperspektiv*. Barnperspektiv innebär således den vuxnes syn på vad barn behöver. *Barnets perspektiv* är barnets egen upplevelse, åsikter och kunskap om den utemiljö det vistas i till vardags, exempelvis förskolegården eller skolgården.

Utemiljö

Begreppet utemiljö används som ett vidare begrepp än skolgård och förskolegård. Utemiljön är hela den miljö barnet vistas i utomhus oavsett administrativa gränser. Utemiljön kan till exempel omfatta vägen till skolan och parker där man vistas på fritiden.

Skolgård

Med skolgård avses den utemiljö som omger grundskolebyggnader inom samma fastighet.

Förskolegård

Med förskolegård avses den utemiljö som omger förskolebyggnader inom samma fastighet.

Läsanvisning

Efter detta första inledande kapitel följer en kunskapsöversikt om varför utemiljön är viktig för barns utveckling. I kapitlet beskrivs hur både utformning och förvaltning av utemiljö på förskolor och grundskolor kan genomföras med ett barnperspektiv och hur barn kan få inflytande över lokal skolgårdsutveckling.

I det tredje kapitlet ”Fastighetsorganisationens utmaningar” lyfts samsyn och samarbete upp som de två viktigaste framgångsfaktorerna. I kapitlet diskuteras också fastighetsorganisationens specifika ansvarsfrågor, ekonomi, säkerhet och den ökande konkurrensen om marken. Vikten av att fastighetsorganisationen tar initiativ till dialog avslutar kapitel tre.

Kapitel fyra presenterar sex goda exempel på hur kommunala förvaltningar arbetat strategiskt för att bana ny väg och utveckla sitt uppdrag. Exempelen tar upp förvaltningsövergripande riktlinjer, samverkan mellan förvaltningar, funktionsprogram som styrmedel för utemiljön, hur pedagogiska behov kan vara utgångspunkt för utformningen av utemiljön och hur fastighetsförvaltningen kan arbeta med social upphandling.

Det femte och avslutande kapitlet utmynnar i slutsatser och konkreta tips på hur fastighetsorganisationen kan rusta sig och ta initiativ till att utveckla ändamålsenliga och varierade utemiljöer på förskola och skola. Nyckelbegreppen är skötsel med barnperspektiv, samverkan mellan förvaltningar och skolhuvudmän, dialog med barn och vuxna samt intern kompetensutveckling för att kunna hantera framtidens förvaltningsroll på ett professionellt sätt.

Kunskap om utemiljöns betydelse

Detta kapitel inleds med en kort tillbakablick på vilken funktion skolgården haft historiskt, och hur förändringar i vårt nutida samhälle gör förskolegården och skolgården till allt viktigare platser för barn.

Huvuddelen av detta kapitel ägnas åt vad barnperspektiv på förskolegårdar och skolgårdar kan innebära. Med stöd i forskningen, och med förståelse för vilken central roll gården spelar för barns utveckling, kan fastighetsorganisationen möta upp med rätt kompetens både vad gäller nyanläggning och skötsel av befintliga miljöer.

Skolgården då och nu

Skolgården har varit självklar alltsedan folkskolan infördes 1842. I skolans trädgård skulle frukt och grönsaker odlas som ett led i barnens undervisning i trädgårdsskötsel. I början av 1900-talet publicerades statliga riktlinjer för folkskoleanläggningar med avancerade förslag på hur skolans utemiljö skulle utformas för att kunna nyttjas i flera ämnen på schemat.

Efter andra världskriget förändrades skolgårdens roll, och när grundskole-reformen slog igenom 1962 försvann trädgårdsodlingen formellt från läroplanen. Skolgårdarna fick istället en allt starkare ställning som platser för lek, sport och motion som vi ser spår av än idag.

Barn som hoppas att smultronen de planterat har mognat.

Sedan 1990-talet har intresset för att använda utemiljön för att demonstrera hållbar utveckling, ekologisk odling och ekosystemtjänster vuxit. Detta är aktuellt även idag, och allt fler pedagoger i förskola och skola ser vinster med att använda utemiljön för undervisning, då detta visat sig kunna leda till ökad måluppfyllelse och bättre skolresultat.

**GRUNDLÄGGANDE VÄRDEN I GRUNDSKOLANS LÄROPLAN LGR 11
OCH FÖRSKOLANS LÄROPLAN LPFÖ 98, REV 2010, KAPITEL 1**

Var och en som verkar inom skolan ska också främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö.

SKOLANS UPPDRAG, KAPITEL 1

Genom ett miljöperspektiv ska eleverna få möjlighet att både ta ansvar för den miljö de själva direkt kan påverka och att skaffa sig ett personligt förhållningssätt till övergripande och globala miljöfrågor.

Gårdarnas roll för barns hälsa och utveckling har också uppmärksammats allt mer under de senaste decennierna. Motorik, fantasi och kreativitet stimuleras av inspirerande utemiljöer. Grönska och tillräckligt rymliga utemiljöer för lek och rörelse spelar en viktig roll för barns utveckling.

Barns minskade rörelsefrihet gör gården viktig

Varje vardag går nästan två miljoner barn och unga till förskola och skola runt om i landet. Skolans och förskolans utemiljö är en central del av vardagen för de flesta barn. Barn idag har inte samma möjlighet som tidigare generationer att på egen hand upptäcka sin närmiljö och bli förtrogen med jord, vatten, växter och djur. Utemiljön på skola och förskola är därför viktigare än någonsin för barns utveckling.

GÖR PLATS FÖR BARN OCH UNGA

En vägledning för planering, utformning och förvaltning av skolans och förskolans utemiljö

Boverket fick 2014 regeringens uppdrag att tillsammans med Movium ta fram en vägledning för planering, utformning, skötsel och förvaltning av barns och ungas utemiljö med särskilt fokus på förskolegårdar och skolgårdar. Uppdraget genomfördes i samverkan med Folkhälsomyndigheten och Skolverket samt Sveriges Kommuner och Lands-ting. Vägledningen publiceras under 2015.

ALLMÄNNA RÅD (BFS 2015:1)

Parallellt med arbetet med vägledningen har Boverket tagit fram allmänna råd för tillämpningen av 8 kap. 9 § andra stycket samt 10–11 §§ plan- och bygglagen. De allmänna råden gäller bestämmelserna om tillräckligt stor friyta lämplig för lek och utevistelse vid skolor, förskolor och fritidshem samt liknande verksamhet.

Boverkets allmänna råd om friyta för lek och utevistelse vid fritidshem, förskolor, skolor eller liknande verksamhet (BFS 2015:1) gäller från och med 1 mars 2015.

Nuförtiden tar sig allt färre barn själva till skolan.

Många barn tillbringar alltmer tid stillasittande. Det nationella folkhälsomålet har barn och ungas uppväxtvillkor som särskilt målområde. Med en tillräckligt rymlig och inspirerande utemiljö i direkt anslutning till verksamheten gynnas barns fysiska aktivitet.

Barns möjlighet att röra sig på egen hand har minskat drastiskt de senaste decennierna. En undersökning från mitten av 1980-talet, där man studerade barns möjlighet att på egen hand gå till skola, lekplatser, grönområden, affärer med mera, visade att nästan alla barn mellan sju och nio år vid den tiden fick gå eller cykla själva. Tjugo år senare upprepades studien, och då fick två tredjedelar gå själva till sina aktiviteter. År 2012 hade andelen minskat till under hälften. Minskningen är starkt kopplad till trafiksituationen, men också till föräldrarnas ökade oro över att något ska hända barnet.

Den förlorade möjligheten att röra sig utomhus handlar för barnet inte bara om att förflytta sig mellan två platser. Ett barn som går eller cyklar till skolan eller affären får samtidigt möjlighet att stanna till på vägen, observera intressanta saker, börja leka eller undersöka något. På så sätt stärks barnets relation till platser, natur och grönska. Denna egentid utomhus går barnet miste om när det blir skjutsat med bil mellan olika aktiviteter.

Skol- och förskolegårdens allt viktigare roll ställer nya krav på gårdarnas utformning och förvaltning så att de tillfredsställer de behov och komplexa funktioner som är centrala för barnets utveckling. Plan- och bygglagen (PBL) ställer numera krav på att utemiljöer vid skolor och förskolor ska vara tillräckligt stora för lek och utevistelse. PBL har kompletterats med en vägledning om att gårdar bör vara så rymliga att barn och unga får utrymme till

självstyrd lek, rörelse och möjlighet att utforska, skapa och sätta spår i omgivningen. Samtidigt behöver skol- och förskolegården utformas för ändamålsenlig verksamhet. Detta regleras idag i Boverkets allmänna råd (2015:1) om friyta för lek och utevistelse vid fritidshem, förskolor, skolor eller liknande verksamhet.

Utformning med barnperspektiv

I det följande tittar vi närmare på hur forskning visar på samband mellan utemiljö och barns utveckling och hälsa. Med en genomtänkt utformning kan både folkhälsomål och miljömål nås, samtidigt som utemiljön stimulerar till lek, pedagogiska aktiviteter och delaktighet.

Plats för lek, fantasi och utmaningar

Lek är viktigt för barns utveckling genom hela uppväxten. Leken är till sin karaktär lustfylld och självbelönande till skillnad från många andra aktiviteter som barnet erbjuds. I utomhusleken tränas de fysiska förmågorna, självkännedom och social kompetens. Leken utomhus kombinerar lekfull rörelse med naturkontakt. Lek skapar struktur och när flera barn är inblandade uppstår ett socialt samspel som påverkar de mentala funktionerna hos barnet.

Barnens förslag om terrassodling på skolgården medförde nya utmaningar i anläggningsarbetet när tallstockar barnen varit med om att fälla användes som sarg.

LEKENS DRIVKRAFTER

Den norska forskaren Ellen Beate Hansen Sandseter presenterar i en artikel sex grundläggande drivkrafter i barns lek. Sandseter menar att lek är ett grundläggande sätt för varje människa att lära sig överleva. Genom leken förstår man sin omgivning och sig själv i relation till den. De moment Sandseter ser som viktiga för barnets utveckling är

- › Utforska höjder (klättra, klänga, hoppa, balansera).
- › Uppleva hög fart (springa, gunga, glida, cykla, skejta).
- › Uppleva fara och sätta gränser för det (eld, is, vatten).
- › Testa verktyg (tälja, hugga, såga).
- › Kämpa (sport, fajtas, brottas).
- › Vara själv (gömma sig, försvinna, uppleva sig själv i relation till en grupp).

Kvaliteten på barns lek påverkas av den fysiska miljön. Forskning visar att miljön erbjuder barnen möjligheter att leka, och beroende på hur den är utformad stimuleras leken i olika riktningar. Utemiljö erbjuder en annan typ av lek än inomhusmiljön. Om förskolegården eller skolgården är varierad, tillräckligt rymlig och har gott om vegetation får barnen möjlighet att leka dynamiskt, det vill säga att växla mellan mer fartfyllda sekvenser och lugnare lekar.

Lek i buskarna

Sett ur barnets perspektiv är platser med grönska och växtlighet bland de mest intressanta för umgänge, lek och upptäckter. I grönskan och bland träd och buskar återfinns ofta barnens favoritplatser. Bland det viktigaste för att ge goda lekförutsättningar på gården är därför rejält tilltagna ytor med vegetation för barn att leka i. Det har också visat sig att sådana ytor stimulerar flickor och pojkar att leka tillsammans.

Inga barn kan utvecklas på ett bra sätt utan utmaningar. Genom att träna uppfattningsförmåga och kroppskontroll lär man sig bemästra fara. Om alla utmaningar i barnets miljö elimineras finns en risk att det söker sig till andra riskfyllda platser för att få uppleva och träna sig i att kontrollera sig själv och faran. Det är därför viktigt att gårdarna tillhandahåller sådana utmaningar som ger barnet tillfälle att prova sin förmåga på ett sätt som stämmer överens med dess ålder och mognad.

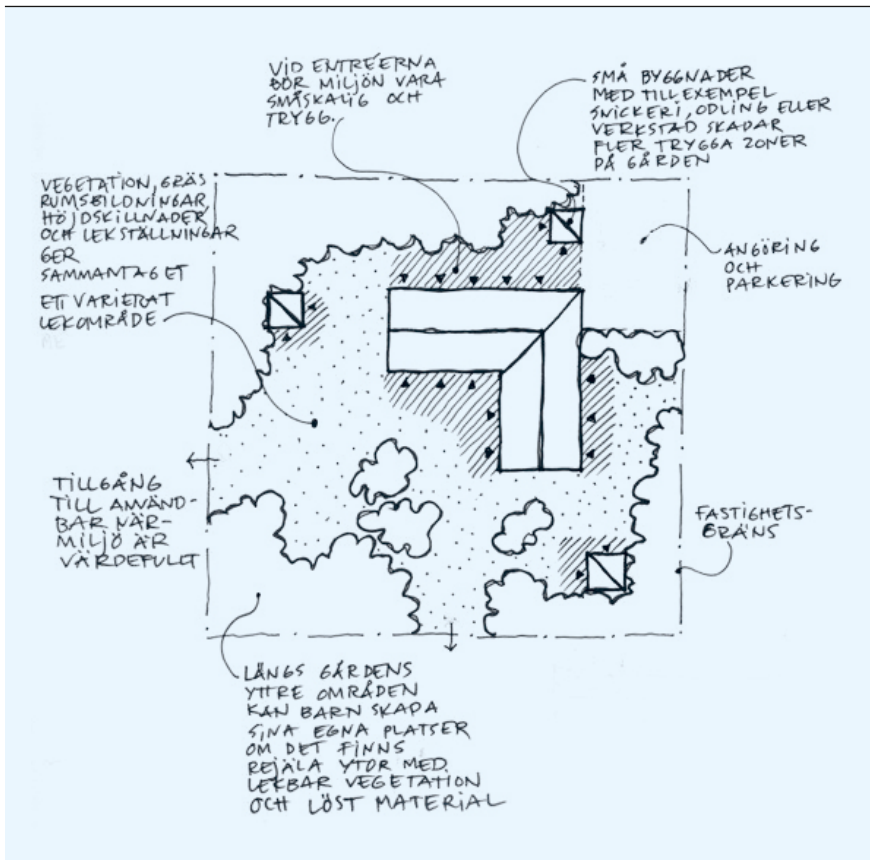
Vegetation och öppna ytor med varierad topografi skapar rumslighet och många möjligheter till lek.

Rumslighet och varierad topografi

En bra gård är en gård där alla barn kan hitta spännande och intressanta saker att göra och greja med oavsett ålder, kön, intressen och fysisk förmåga. Gården bör vara varierad och ha många platser med olika karaktär. Öppna ytor (gräs, grus, sand, asfalt) bör samspela med slutna ytor (täta buskar, naturlig plantering och skog). Det behövs såväl stora rum som smårum för olika typer av lekar och aktiviteter. Det bör finnas höjdskillnader och fysiska utmaningar för barn i alla åldrar. Gårdens attraktivitet höjs av speciella platser av permanent eller tillfällig karaktär, där en viss aktivitet brukar försiggå. En plats för snickeri, kalas, vattenlek eller sagoberättande blir laddad med minnen och referenser som barnen äger tillsammans. Det är lämpligt att placera lekredskap i vegetationsytor, då de på så sätt kan användas på fler och mer fantasirika sätt.

Barn använder olika delar av gården på olika sätt. Området närmast entréer och uteplatser är en trygg zon där personal ofta finns till hands. I detta område är det bra att placera aktiviteter som kräver vuxenstöd, till exempel odling, experiment och verkstäder. Det är också bra med småskaliga trygga platser där man kan ha överblick och se vad andra gör på gården. Utanför den trygga zonen bör det finnas ett lek område där rörelse och dynamik dominerar. Här bör det finnas många lekmöjligheter genom en variation av lekredskap, vegetationsytor, mindre och större rum samt höjdskillnader. Det bör finnas plats för barnen att få upp farten och röra sig i snabba sekvenser. Längst bort från byggnaden, utmed gårdens gränser mot omgivningen, finns ett område som stimulerar till andra typer av lek. Är ytterområdena vegetationsklädda kan barnen bygga kojor och skapa sin egen ordning. Att befinna sig vid gränsen av den egna gården med utblick mot omvärlden är spännande för de yngre barnen.

FIGUR 1. Gårdens olika lek områden

Att det finns en skolgård eller förskolegård i direkt anslutning till verksamheten som barnen fritt kan förfoga över är avgörande. Studier visar att skolbarn som har en egen gård leker på ett mer aktivt och fantasifullt sätt än barn som hänvisas till en närliggande park. Tillgång till en rejäl utemiljö i direkt anslutning till verksamheten har visat sig kunna ge en tredjedel av barnens dagliga behov av fysisk aktivitet. Om barnen är beroende av vuxna för att ta sig till sin lekmiljö kan aktivitetsnivån minska kraftigt.

Löst material och tillfälliga platser

Det är viktigt att det finns löst material på gården, till exempel sand, jord, gega, grus, vattenpölar, is och snö, grenar, kottar, bär, frukter, pinnar, stenar och löv. Bräddor, lastpallar, tyg och rör är andra exempel på löst material som kan berika lekmiljön. Löst material används av barnen för rollek och byggande men kan även användas i pedagogiskt syfte.

Det enklaste sättet att ordna löst material är att etablera större sammanhängande vegetationsytor där valet av arter görs med pedagogiskt perspektiv och barnperspektiv. Växter som kan bidra med frukter, bär, kottar, löv, pinnar och grenar i en naturlig miljö där barn tillåts skapa sin egen ordning ger andra och minst lika stora lekvärden som lekredskap.

RETRÄTTPLATSER MED RESTORATIVA KVALITETER

En reträttplats är en avskild plats där man kan reflektera och vila från skolarbetet eller från leken. En bra reträttplats ger kravlös sinnesstimulans, känslan av att befinna sig i en egen värld samt möjlighet att läsa av platsen och orientera sig, så kallade restorativa kvaliteter. Begreppet restorativ är hämtat från det miljöpsykologiska forskningsfältet. En reträttplats med restorativa kvaliteter är kringgårdad av grönska, och kompletteras gärna med vatten och natursten.

En gård som stärker hälsan

Gårdar med god tillgång till grönska stimulerar till fysisk aktivitet. Det ger hälsovinster på både kort och lång sikt. Man har sett hur grönska och fysisk aktivitet ger stressreducering och återhämtning hos barn. Det är viktigt för alla barn att det finns reträttplatser på gården där man kan dra sig undan en stund och vila.

Idag vet vi också att lek utomhus på rymliga och gröna gårdar ger bättre koncentration, nattsömn, välbefinnande och viktkontroll. Även studieresultaten kan förbättras långt upp i åldrarna och ge möjlighet att klara grundskolan med högre och fler godkända betyg. Den gröna miljön stimulerar således till fysisk aktivitet som ger hälsovinster, välbefinnande och bättre skolresultat.

Belysning för trygghet och lek

På våra breddgrader är vintermörkret en faktor att ta med i beräkningen, inte minst i de norra delarna av landet. Barn kan leka och vistas utomhus tidigare och senare på dagen under vinterhalvåret om utemiljön är väl belyst.

Kreativt placerad belysning är ett effektivt sätt att skapa spännande rumsupplevelser efter mörkrets inbrott. Genom att medvetet placera belysningspunkter på olika höjd, med olika avstånd och i grupp kan man skapa annorlunda rumsupplevelser som framträder under de mörka timmarna. Exempelvis kan en plats som är upplyst med färgade ljuskällor, och som omges av mörker, bli en attraktiv målpunkt och en spännande lekplats.

God belysning underlättar för personalen att ta ansvar för barnens säkerhet. Ett annat motiv för att investera i god belysning är att upplysta miljöer är mindre skadeutsatta. Såväl ökad insyn över gården som att förbipasserande väljer att gena över gården är skadeförebyggande.

FOLKHÄLSOMÅL

Det nationella målet för folkhälsan är att ge lika jämlika förutsättningar för en god hälsa för hela befolkningen. Ett särskilt målområde är barns och ungas uppväxtvillkor. Goda vanor kring fysisk aktivitet och utevistelse bör grundläggas tidigt, redan i förskole- och skolåldern, eftersom de påverkar hälsan i vuxen ålder. Här har utemiljön på skolor och förskolor en viktig funktion att fylla. Finns det tillgång till tillräckligt rymlig utemiljö i direkt anslutning till verksamheten kan en tredjedel av barnens rörelsebehov tillgodoses på gården. Utomhuslektioner ger ytterligare rörelse. Är däremot utemiljön placerad så att barnen är beroende av vuxna för att ta sig dit kan aktivitetsgraden minska kraftigt.

Lagom mycket solljus

Solljuset och UV-strålningen behövs för att huden ska bilda D-vitamin, men det blir lätt för mycket sol på en gård som saknar beskuggning. På senare tid har UV-strålning uppmärksamats som en allvarlig hälsorisk, särskilt för barn vilkas hud är känsligare än vuxnas. Vuxnas krav på överblick över barnen har ibland lett till öppna solexponerade ytor med risk för solskador.

Barn som kan välja söker sig på egen hand till kuperade platser med vegetation och lövskugga. Om den synliga himmelsvyn rakt ovanför barnets lekplats inte överstiger 50 procent får barnet lagom mycket solljus. På solexponerade platser med stillasittande lek, exempelvis sandlek, bränns huden lätt. Sandlådor ska därför helst placeras så att de skuggas av högre vegetation mitt på dagen. Är det inte möjligt kan solsegel vara en lösning.

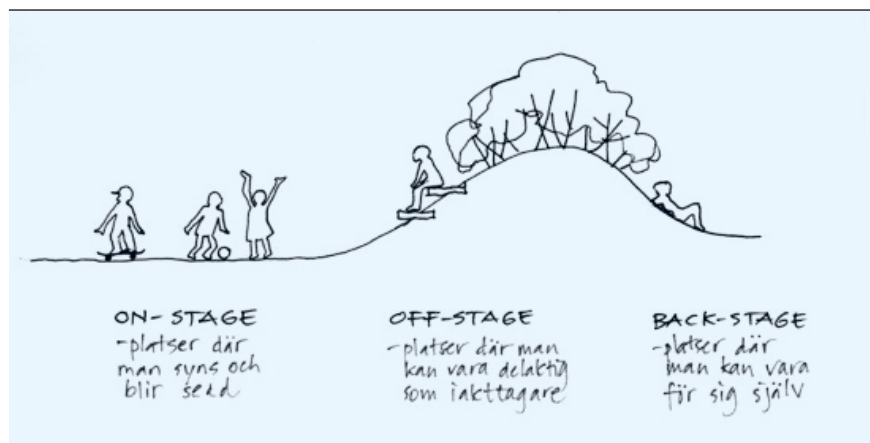

Sandlek bör placeras i skuggan eftersom barn gärna sitter still länge och leker där.

Plats för äldre barn

Barn som kommit upp i tonåren vill kanske inte så gärna förknippas med lek. Utevistelsen på skolgården, både på raster och på fritiden, har för de unga mer karaktär av socialt umgänge och möten med inslag av sport och fysiska utmaningar. Många unga, men inte alla, är engagerade i någon sport. Ytor för bollspel vinner på att kombineras med ställen för samvaro.

FIGUR 2. On-stage, off-stage och back-stage

Det behövs platser på gården som gör det möjligt att vara både "on-stage", "off-stage" och "back-stage". Begreppen visar på ett växlande behov av att synas och att vara delaktig som åskådare, men också att kunna dra sig undan andras blickar.

Unga har ofta ett stort rörelsebehov, och platser som kombinerar möjligheten att vara fysiskt aktiv med samvaro under avslappnade former brukar fungera bra. Det är också viktigt att låta de unga få vara med och påverka utemiljön. Vissa platser på gården kan utformas tillsammans med de unga, där de ges möjlighet att sätta avtryck och prägla sin utemiljö.

En gård för delaktighet och inflytande

1990 ratificerade Sverige FN:s konvention om barnets rättigheter (Barnkonventionen). I den slås det fast att barn har rätt att göra sin röst hörd så snart en fråga kan påverka barnets miljö och/eller livssituation. Förvaltningsorganisationen är därmed skyldig att när en fråga rör barnets miljö, ge relevant information och göra det möjligt för barnet att uttrycka sin mening.

Utemiljön på förskolor och skolor kan i mångt och mycket sägas vara barnens frirum under skoltid. Att bli informerad och tillfrågad om sin mening

när utemiljön på förskolan eller skolan ändras är därför rimligt. Att få möjlighet att påverka sin egen och kamraternas utemiljö kan för barnet leda till ökad tillit till samhället och de vuxna, och en känsla av att bli sedd, lyssnad på och respekterad. Det förtroende som vuxenvärlden ger barn och unga när de efterfrågar deras kompetens och kunskap är viktigt. Att låta barn och unga sätta avtryck i sin fysiska omgivning kan vara en framgångsfaktor. Att få ha inflytande över och vara delaktig i de beslut som rör den egna närmiljön är i sig en hälsofrämjande faktor, både för barn och för vuxna.

Det är vårt ansvar som vuxna att se till att barn och unga får vara delaktiga i de beslut som rör utemiljön på förskolor och grundskolor. Hur man kan hitta former och rutiner för detta diskuteras vidare i kapitel fyra.

En jämställd gård

Det är viktigt att ha ett jämställdhetsperspektiv inför beslut om investeringar och disposition av ytor på gården. Vissa ytor, exempelvis bollplaner, tar stor plats och attraherar traditionellt främst pojkar. Vegetationsytor har visat sig vara könsneutralt kodade. Är lekmiljön rik på vegetation som är användbar för lek underlättar man för flickor och pojkar att leka tillsammans. Multifunktionella platser som kan användas på många olika sätt gör det möjligt för fler att hitta sin plats och sitt sätt.

Naturmaterial ger flickor och pojkar större möjlighet att leka tillsammans.

Är gården trång är det flickors lek och vistelse som får stå tillbaka. Skolgårdsytan blir då lätt dominerad av pojkarnas bollspel, med följden att flickorna blir mer passiva. Finns det tillräckliga ytor är flickor lika fysiskt aktiva som pojkar. Hur stor yta som finns tillgänglig för lek och vistelse är på så sätt en fråga om jämställdhet.

En gård för utomhusbaserat lärande

Utemiljön på förskolor och skolor är en användbar resurs för pedagogisk verksamhet. I grundskolan kan den användas i undervisningen i de flesta skolämnen. Erfarenheter visar att undervisningen blir mer begriplig för eleverna eftersom flera av de fenomen man studerar i läroböckerna finns i verkligheten utanför klassrummet. Det är viktigt att skötsel och underhåll av utemiljön vidmakthåller eller tillför kvaliteter som kan användas i undervisningen. Förutom att göra skolarbetet roligare pekar erfarenheter på att utomhusaktiviteter främjar social kompetens, entreprenörskap och färdighetsträning i hållbar utveckling. Det är viktigt att utemiljön stimulerar till växling mellan lärande inomhus och utomhus. Nationellt centrum för utomhuspedagogik på Linköpings universitet framhåller att växelverkan mellan inomhus- och utomhusundervisning i skolan ger eleverna mer bestående kunskaper. Skolgården bör därför vara utformad så att de pedagoger som vill undervisa utomhus har möjlighet att göra det. Förskole-, skol- och fritidsverksamhet har som en av sina målsättningar att ge barn överblick över sin omvärld och sätta in saker i rätt sammanhang. Att använda utemiljön på gården och i närområdet är ett sätt att knyta samman teori med direkta upplevelser. Utomhus stimuleras flera sinnen samtidigt och eleverna får fler associationer till det ämne som studeras.

För att ge stöd och material till utomhuslektioner bör gården vara varierad, ha samlingsplatser och rumslighet i olika skala. Vegetation ger material till många ämnen förutom att vara ett studieobjekt i sig. Lokalt omhändertagande av dagvatten ger möjlighet att synliggöra ett av de mest spännande lekmaterial som finns. Förutom att vara fascinerande att leka med finns möjlighet till studier av vattnets grundläggande egenskaper. Med hjälp av kanaler, rännor, slussar, pumpar och dammar kan pedagogik och lek gå hand i hand. Intressanta biotoper kan anläggas med dagvatten och vegetation. Idrott och hälsa behöver ytor och höjdskillnader för rörelse, lek och dans. Plats för experiment, verkstäder och odling kan finnas både i en trygg och praktisk närhet till byggnaden och längre bort i de yttre delarna, kanske placerade i närheten av en förrådsbyggnad. Odling placeras i närheten av en vattenutkastare.

Pedagogiska ytor bör alltid utformas och anläggas på ett sådant sätt att de tål lek, både på raster och på fritid.

Sammanfattningsvis kan sägas att förskolegårdar och skolgårdar tillsammans med närområdet kan ge bättre förutsättningar att förverkliga målen i förskolans läroplan Lpfö 98, rev 2010 och grundskolans läroplan Lgr 11.

UTDRAG UR FÖRSKOLANS LÄROPLAN, FÖLP 98, REV 2010

› *Kap 1. Förskolans uppdrag*

Förskolan ska erbjuda barnen en trygg miljö som samtidigt utmanar och lockar till lek och aktivitet. Den ska inspirera barnen att utforska omvärlden.

Barnen ska kunna växla mellan olika aktiviteter under dagen. Verksamheten ska ge utrymme för barnens egna planer, fantasi och kreativitet i lek och lärande såväl inomhus som utomhus. Utomhusvistelsen bör ge möjlighet till lek och andra aktiviteter både i planerad miljö och i naturmiljö.

UTDRAG UR GRUNDSKOLANS LÄROPLAN, LGR 11

› *Kap 1. Förståelse och medmänsklighet*

Skolan är en social och kulturell mötesplats, som har både en möjlighet och ett ansvar för att stärka denna förmåga hos alla som verkar där.

› *Kap 2.1. Normer och värden*

Skolans mål är att varje elev visar respekt för och omsorg om såväl närmiljön som miljön i ett vidare perspektiv.

› *Kap 2.2. Kunskaper*

Skolan ska ansvara för att varje elev efter genomgången grundskola har fått kunskaper om förutsättningarna för en god miljö och en hållbar utveckling.

› *Kap 2.3. Elevernas ansvar och inflytande*

Alla som arbetar i skolan ska främja elevernas förmåga och vilja till ansvar och inflytande över den sociala, kulturella och fysiska skolmiljön.

Skötsel i barnets ögonhöjd

Om vuxna visar att barns utemiljö är viktig och värd att vårda känner sig också barnen själva värdefulla. Barn gillar att ha tillgång till löst material och att få skapa egna platser med det som finns tillhands. Detta går dock inte alltid hand i hand med vår vuxna syn på en välvårdad miljö.

Att sköta förskolegårdar och skolgårdar med barnperspektiv kan innebära att vi i vissa avseenden tvingas frångå vuxnas syn på en välskött miljö eftersom barn gillar att ha saker att greja med. Löst material ger inspiration i barns lek och tolkas inte automatiskt som skräp. Tar vi barnets perspektiv på allvar bör målet med skötseln vara att tillhandahålla miljöer som barn finner lockande, intressanta och utmanande.

Om träd skall fällas på gården finns det tillfälle att ha spännande utomhuslektioner.

En vattensamling på gården kan ge många timmars spännande lek, där barnet lär om vattnets egenskaper.

Löst material är viktigt för att barn ska få möjlighet att skapa sin egen lek och sina egna platser utomhus. Sand, jord, gegga, grus, vattenspölar, rännor och kanaler, is och snö, grenar, kottar, pinnar, stenar och löv är exempel på löst naturmaterial där spår av lek ofta syns. Brädor, lastpallar, tyg och rör är andra exempel på löst material som stimulerar till konstruktioner och rollek. Med insikt om detta kan förvaltaren lägga sig vinn om att inte städa bort mer än nödvändigt av spår efter lek.

Som förvaltare kan man tillhandahålla eller lämna kvar löst material. För att förhindra att materialet blir en brandrisk bör förvaringslådor placeras ut strategiskt, och ett avtal om att plocka undan vid dagens slut bör ingå med den pedagogiska personalen. Generellt kan sägas att löst naturmaterial i planteringsytor är en mindre uppenbar brandrisk och lättare att acceptera.

Vegetationsytor tillhör barnens favoritplatser. En tät buskplantering kan av ett barn upplevas som en skog. Skötseln av vegetationen bör med ett barnperspektiv inriktas på att höja lekvärdet. Träd och buskträd med lågt placerade grenar är oersättliga, och här måste barnets behov få gå före skötselmaskinernas framkomlighet. Täta buskage kan ha ett stort värde som skydd för lek. För förvaltarens representant är det viktigt att lära känna platsen och ta reda på vilka skötselåtgärder som är önskvärda ur verksamhetens perspektiv.

Vattnets egenskaper är en aldrig sinande källa till fascination. Fällbar avrinning från stuprör, vattenrännor, lågpunkter, brunnar och andra ställen där vattnets rörelse och egenskaper kan studeras bör därför värnas.

Oavsett om gårdarnas skötsel och underhåll utförs i egen regi eller på entreprenad bör barnperspektivet synliggöras genom att syfte och mål formuleras och beskrivs i en skötselplan.

Fastighetsorganisationernas utmaningar

Att förvalta och utveckla skol- och förskolegårdar är en komplex uppgift. Det är en stor utmaning att flera förvaltningar med olika yrkesgrupper är involverade och berörda, alla med olika kompetens och utgångspunkt i sitt uppdrag.

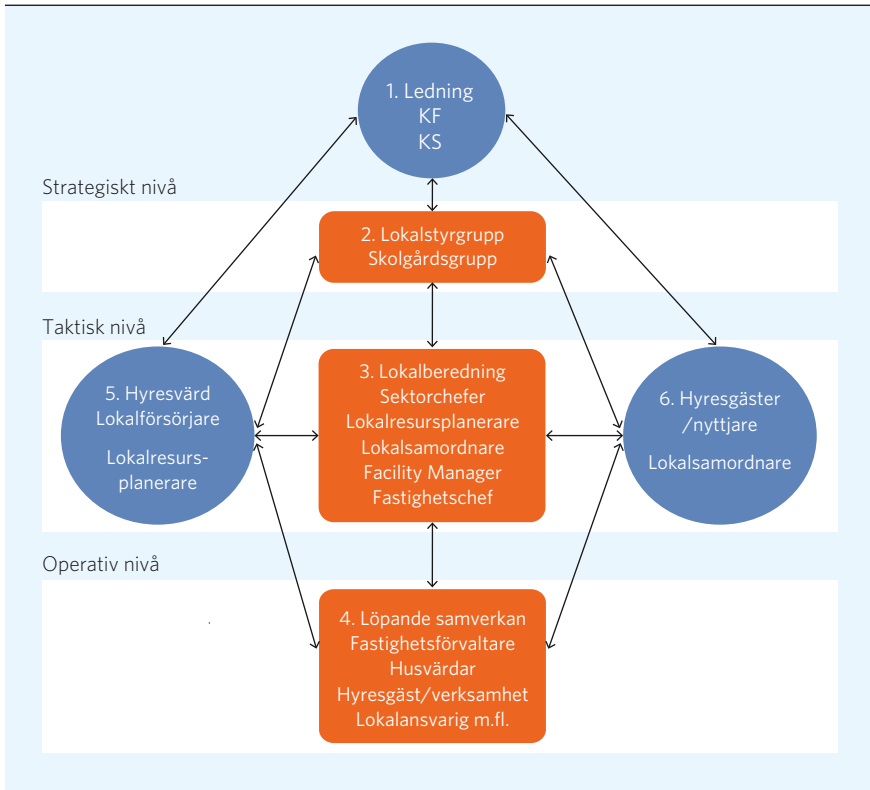
I detta kapitel diskuteras hur samarbete mellan förvaltningarna, men också med verksamheten och barnen själva, kan bli en viktig framgångsfaktor. Resonemang förs om hur fastighetsorganisationens ansvar för ekonomi och säkerhet kan gå hand i hand med högt lekvärde och möjlighet till pedagogik i utemiljön. En specifik utmaning att hantera är den ökande konkurrensen om mark i förhållande till barns behov av rymlig och ändamålsenlig utemiljö.

Samarbete över förvaltningsgränserna

När det gäller utemiljö vid grundskolor och förskolor är det viktigt att arbeta förvaltningsövergripande. Barn och unga är hänvisade till de gårdar vi erbjuder och det är därför viktigt att de olika yrkesgrupper som planerar, använder och sköter gården möts. Om så sker kan gården utvecklas med ett barnperspektiv så att den får de funktioner som är ändamålsenliga.

Ett gott samarbete är grunden för god förvaltning. Utemiljöer på skolor och förskolor måste betraktas ur såväl pedagogisk, social, ekonomisk, ekologisk som gestaltningssmässig synvinkel. Att arbeta förvaltningsövergripande är en

FIGUR 3. Exempel på modell för löpande samverkan

Källa SKL 2014.

särskild utmaning. Gemensamma måldokument och tydlig ansvarsfördelning är därför till stor hjälp.

Det kan vara en utmaning att hitta ekonomiska lösningar för ett arbetssätt som involverar flera förvaltningar. Det kan hända att investeringar eller arbetstid belastar en förvaltning, medan nyttan tillfaller en annan. Vissa arbetsinsatser kan dessutom vara svåra att mäta, men trots det ha stor betydelse. Ett exempel är arbete för barns och ungas delaktighet i planering av sin egen utemiljö.

Fastighetsorganisationen kan initiera och leda samarbetet med de förvaltningar som är berörda. Uppdraget kräver lyhördhet och genuint intresse för olika perspektiv och önskemål för grundskole- och förskolegården.

Det är viktigt att alla förvaltningar har samma syn på syftet och nyttan med att investera i barns utemiljöer. Då är det också möjligt att budgetera för nytankande vid anläggning av nya gårdar och utveckling av befintliga.

Samsyn om utemiljöns betydelse

En framgångsrik metod för att skapa samsyn kring utemiljöfrågor på skola och förskola har visat sig vara att arbeta med ett förvaltningsövergripande dokument. Med ett sådant att luta sig mot blir det övergripande målet med utemiljön tydligt för alla. Kostnader i form av arbetstid och investeringar synliggörs, och kan därmed beräknas och fördelas på flera involverade förvaltningar.

Fastighetsorganisationen i kommunen är genom sin strategiska position en lämplig initiativtagare till att ett förvaltningsövergripande dokument tas fram. Fastighetsorganisationen har överblick över de olika aktörernas kompetens och roller, och ansvarar för ekonomi och de ansvarsfrågor som måste beaktas. Vissa kommuner har en organisation där kommunala fastighetsbolag utför beställningar från utbildningsförvaltning eller lokalförvaltning. I dessa fall är det naturligt att initiativ tas från utbildningsförvaltningens eller lokalförvaltningens sida, med fastighetsförvaltningen som samarbetspart.

Man kan behöva lägga tid på att diskutera fram gemensamma ställningstaganden i vissa frågor. Exempel på centrala frågor kan vara vem grundskole- och förskolegården ytterst är till för, och hur man förhåller sig till barns behov av utmaningar i leken relaterat till fastighetsägarens ansvar för säkerhet. Det är därför viktigt att representanter från alla förvaltningar som är berörda av

Att förvalta en skolgård som övergår i parkyta förutsätter att det finns en kontinuerlig dialog över organisationsgränserna.

utemiljöfrågor på både skola och förskola arbetar fram dokumentet tillsammans. Om frågorna är förankrade är chansen större att dokumentet används.

De frågor man behöver diskutera och komma överens om varierar från kommun till kommun. Här följer exempel på några tänkbara frågeställningar:

- › Skol- och förskolegårdens yta/ elev.
- › Skol- och förskolegårdens innehåll och utformning (funktionsprogram).
- › Likvärdighet mellan nybyggda och befintliga skolor och förskolor.
- › Jämställdhets- och mångfaldsperspektiv på investeringar i skolgård och förskolegård.
- › Säkerhetsaspekter i utemiljön.
- › Brukarens möjlighet att påverka sin utemiljö.
- › Skötsel och förvaltning i samverkan med brukaren.

Genom att diskutera och gemensamt formulera en text skapas nya nätverk mellan förvaltningarna. Erfarenhetsutbytet mellan parterna innebär i sig en kompetenshöjning.

Generella måldokument med ett innehåll som förväntas gälla över en längre tid kan lämpligen tas upp och fastställas i kommunfullmäktige. Finns det bred politisk förankring skapas en stabil grund för ett långsiktigt utvecklingsarbete, vilket är en fördel då metodutveckling och relationsbygge tar tid.

Funktionsprogram och andra styrdokument som hanterar hur målen ska uppnås kan inte förväntas bli färdiga med en gång. Istället bör de ses som levande dokument där justeringar och förbättringar kan göras allt eftersom man får nya erfarenheter. Sådana dokument bör hanteras på förvaltningsnivå.

Förvaltningsövergripande samverkansgrupp

Flera kommuner i Sverige har bildat en permanent samverkansgrupp över förvaltningsgränserna för att bevaka och utveckla utemiljöfrågorna på skola och förskola. I en sådan grupp finns bred kompetens, som är värdefull till exempel som remissinstans för frågor om förskolors och grundskolors utemiljö. Andra uppgifter kan vara att bevaka ämnesområdet, stämma av sin egen förvaltnings uppdrag gentemot andras och följa upp hur samsynen i det förvaltningsövergripande dokumentet implementeras. Initiativet till att bilda en samverkansgrupp har i flera kommuner kommit från naturpedagoger på naturskolorna. Genom sin centrala position är även fastighetsorganisationen i kommunen en lämplig initiativtagare. I kapitel fyra beskrivs hur man arbetat i Lunds kommun.

Samarbetsformerna kan variera. Det viktiga är att lyfta upp den samlade kompetensen i sakfrågorna och höja medvetenheten om varandras uppdrag. Till exempel är de som arbetar inom skolans värld ofta dåligt insatta i hur

skötselavtal är formulerade och vilket uppdrag de som utför skötseln på skol- eller förskolegården har. Landskapsarkitekter kan behöva tillgång till de skötselkostnader som blir konsekvensen av olika förslag, men också fördjupad kunskap om hur skolan önskar bedriva sin pedagogiska verksamhet. Hos fastighetsförvaltningen kan det saknas anställda med kunskap om utemiljöns syfte, funktion och skötsel. Det är viktigt att, inom rimliga ekonomiska ramar, poängtera barnens och elevernas behov som centrala.

I kapitel fyra finns ett exempel på hur man arbetat i Göteborgs stad med samsyn, förståelse och tydliggörande av respektive förvaltnings uppdrag.

BOVERKETS ALLMÄNNA RÅD OM PLACERING OCH ANORDNANDE AV FRIYTA PÅ OBEBYGGD TOMT (BFS 2015:1)

När friytor för lek och utevistelse ska placeras och anordnas bör man särskilt beakta friytans storlek, utformning, tillgänglighet och säkerhet samt förutsättningarna för att bedriva ändamålsenlig verksamhet.

Friytan bör:

- › vara så rymlig att det utan svårighet eller risk för omfattande slitage går att ordna varierande terräng- och vegetationsförhållanden,
- › kännetecknas av goda sol- och skuggförhållanden, god luftkvalitet samt god ljudkvalitet,
- › placeras vid byggnader som innehåller lokaler för förskola, förskoleklass, skolor årskurs ett till sex och tillhörande fritidshem så att eleverna själva kan ta sig mellan byggnaden och friytan,
- › anläggas vid eller i nära anslutning till byggnader som innehåller lokaler för skola årskurs sju till nio och tillhörande fritidshem så att eleverna själva kan ta sig mellan byggnaden och friytan.

Konkurrensen om marken

I många kommuner har konkurrensen om marken ökat markant under det senaste decenniet. Unga familjer väljer i högre utsträckning att bo kvar i innerstaden i storstäderna vilket ökar söktrycket till förskolor och grundskolor. Samtidigt som fler barn behöver plats i verksamheten framförs argument för att minska tomtytan med trängre utemiljö som följd. I större städer betingar marken ett högt pris, samtidigt som argument om hushållning med mark och rådande stadbyggnadsideal förs fram. Man ifrågasätter hur stora ytor barn och unga egentligen behöver på förskolor och grundskolor.

Boverket ger i sina allmänna råd om friyta för lek och utevistelse vid fritidshem, förskolor och grundskolor (BFS 2015-1) generella rekommendationer om tillämpningen av plan- och bygglagens krav på tillräckligt stor friyta lämplig för lek och utevistelse. Rekommendationerna gäller friytans placering och att man bör beakta faktorer som utformning, tillgänglighet, säkerhet och förutsättningar att bedriva ändamålsenlig verksamhet. Friytan bör vara så rymlig att det utan svårighet eller risk för omfattande slitage går att ordna varierande terräng- och vegetationsförhållanden. Friytan bör kännetecknas av goda sol- och skuggförhållanden, god luftkvalitet samt god ljudkvalitet. Däremot ges inga rekommendationer om friytans storlek. I vägledningen *Gör plats för barn och unga! En vägledning för planering, utformning och förvaltning av skolans och förskolans utemiljö* (Boverket och Movium 2015) rekommenderas kommunerna att själva ta fram lokala riktlinjer och policyer om hur dessa ska tillämpas. För de kommuner som överväger egna kvadratmeternormer menar Boverket och Movium att ett rimligt dimensionerande mått utifrån antalet barn kan vara 40 m² friyta per barn i förskolan och 30 m² friyta per barn i grundskolan. Den totala friytan bör helst överstiga 3 000 m², eftersom barns lek och sociala samspel har svårt att utvecklas om friytan är mindre än så.

Det är alltså upp till varje kommun att definiera egna rekommendationer och nyckeltal för utemiljö i skola och förskola. Kvadratmeteryta tillgänglig utemiljö är ett av de viktiga ställningstaganden som kan slås fast i förvaltningsövergripande styrdokument. I PBL tydliggörs också att friyta för barn ska prioriteras framför parkeringsytor och angöringsytor.

Fastighetsorganisationen har inte det primära ansvaret för att se till att tillräcklig friyta reserveras på förskolor och skolor. Ytor för gårdarna avsätts redan i planskedet, och det krävs politiska ställningstaganden för att skolverksamheten ska kunna hålla fast vid uppsatta riktlinjer för antalet barn/elever i barngrupper/klasser. Däremot kan fastighetsorganisationen bidra till att lekvärdet på den tillgängliga ytan blir så stort som möjligt. Ju mindre kvadratmeteryta det finns per barn, ju större blir slitaget och desto svårare att upprätthålla kvaliteten.

När konkurrensen om mark är hög är det viktigt att se över möjligheterna att samnyttja utemiljöerna.

Samnyttjande av mark

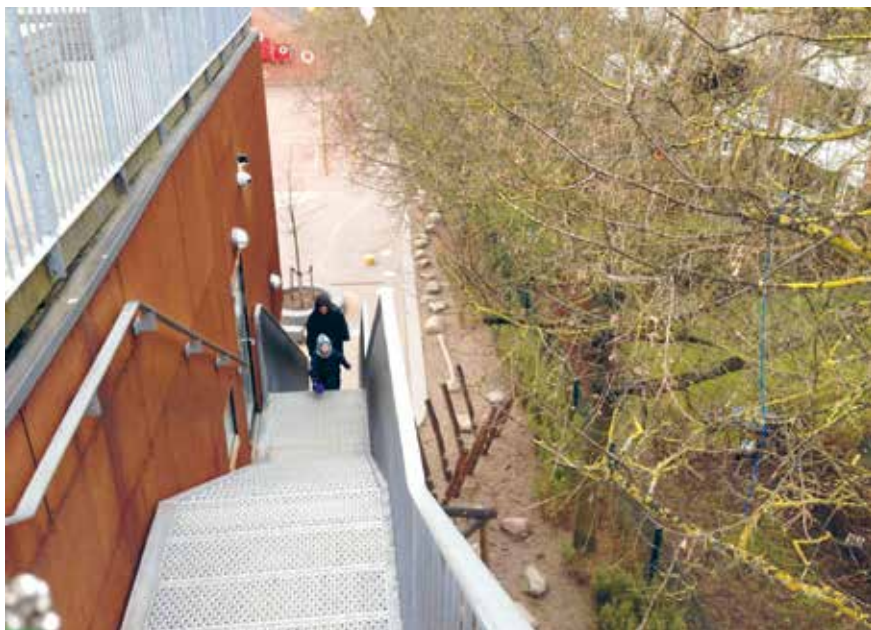
Att samnyttja grönytor och lekplatser genom att placera förskolans eller skolans utemiljö intill parkmark diskuteras och praktiseras för närvarande i flera kommuners planarbete och praktik. När man funderar över samnyttjande av parkmark behöver man ta ställning till frågor om avtal, ansvar och konsekvenser för pedagoger och elever.

- ▶ Används parkmark som utemiljö för förskola eller skola innebär det att verksamheten ska ta hänsyn till allmänhetens rätt att vistas och ha tillgång till samma parkyta.
- ▶ Delar man utemiljö med allmänheten minskar barnens möjlighet att göra avtryck och skapa egna platser. Det minskar lekvärdet och känslan av kontinuitet. Den frihet och trygghet som en egen skolgård/förskolegård ger är viktigare än tidigare eftersom barns rörelsefrihet begränsas alltmer på grund av trafik, social otrygghet och en alltmer schemalagd fritid.
- ▶ En trång förskolegård eller skolgård innebär begränsningar för barn och elever. Elever som har en egen skolgård är mer fysiskt aktiva än de som är hänvisade till en park i närheten.

- Vid samnyttjande kommer slitaget av parkmarken att bli större än den var planerad för. Det är rimligt att upprätta ett avtal mellan skolverksamheten och parkförvaltningen som reglerar ökade skötsel- och underhållskostnader.
- Personaltätheten i barngruppen är avgörande för att personalen ska kunna ta ansvar för säkerheten. Att vara hänvisad till parkyta kan innebära att barnen får mindre utevistelse om pedagogerna inte känner sig trygga. Finns det hinder mellan utemiljön på parkmark och skol- eller förskolegården måste tillräckligt med personal finnas på plats för att kunna ta hand om enskilda barns behov, som toalettbesök, omplåstring m.m.

Lidingö stad har vid byggnationen av en ny skola planerat skolgården utifrån ett framtaget funktionsprogram. Här strävar man efter att göra det yttersta området av gården attraktivt för vuxna och barn även efter skoltid. Om detta finns mer att läsa i kapitel fyra.

I storsdagsregionerna är allt större barngrupper på befintliga förskolor ett faktum, liksom markbrist vid planering av nya förskolor. Som en konsekvens av detta har diskussioner om utemiljö på tak tagit fart. Frågan är om man kan betrakta takanläggningar som en godtagbar ersättning för utemiljö på marknivå?

Skolgårdar på tak bör betraktas som ett komplement till friyta och inte som ett substitut.

I Boverkets vägledning, *Gör plats för barn och unga*, bedöms utemiljö på tak som ett komplement till friyta. Anledningen är att utemiljö på tak inte är tillgänglig för barn utan vuxnas närvaro. Den kan därför inte räknas in i den gårdsyta som rekommenderas för barn.

Fastighetsorganisationens styrmedel och ansvar

Det förvaltningsövergripande dokumentet om utemiljö kan, vilket beskrivs ovan, vara ett stöd i fastighetsorganisationens arbete. Ett annat styrmedel kan vara ett funktionsprogram för utemiljö. Ett sådant kommer till användning både vid utvärdering av befintliga utemiljöer och vid planering av nya.

FALU KOMMUNS KARTLÄGGNING AV FÖRSKOLEGÅRDAR

Falu kommuns miljöprogram 2012–2014 gav skolförvaltningen i uppdrag att kartlägga kvaliteten på förskolegårdar med utgångspunkt i aktuella forskningsrön. Kartläggning gjordes av den fysiska miljön, pedagogiska förutsättningar, hur hälsobefrämjande arbete bedrevs och hur utemiljön användes av barn och personal. Utifrån kartläggningen kunde man fastställa en miniminivå på drift, underhåll och utvecklingsbehov.

Kartläggningen gjordes utifrån en lathund, observation på plats och enkäter och dialog med personal i förskolan. Kartläggningen 2013 påvisade brister i kommunikationen mellan förvaltningarna om vad barns perspektiv på ändamålsenliga förskolemiljöer innebär. Man konstaterade även att många oklarheter skapas i förvaltningsorganisationens drift- och underhållsplanering eftersom det inte finns gemensamma riktlinjer för lämplig utformning av förskolegårdar för lek och utevistelse. Detta ledde för Faluns del till att man etablerade en förvaltningsöverskridande arbetsgrupp som träffas regelbundet för att diskutera drift, underhåll och utvecklingsbehov för förskolornas utemiljöer. I arbetsgruppen finns företrädare för fastighetsägare, skötselansvariga, lokalansvariga, skolledare samt kommunala strateger. Gruppen ska ha regelbunden kontakt med hyresgästerna (förskolorna) samt träffas halvårsvis för avstämning.

Funktionsprogram för utemiljö

Skolans och förskolans behov av inomhuslokaler regleras och beskrivs ofta i ett lokal- eller funktionsprogram. Det är viktigt att slå fast att även utemiljön på grundskolor och förskolor är en resurs i undervisningen och att betrakta som en utomhuslokal. Liksom för lokalerna inomhus bör hyresgästen kunna ställa krav på utemiljöns ändamålsenlighet i ett funktionsprogram.

Vid nybyggnation kan ett funktionsprogram för utemiljön medföra att man redan vid projektstart tar med utemiljön i planeringen. Då blir det också möjligt för arkitekterna för byggnad respektive utemiljö att samordna sin projektering. På så vis kan funktionalitet och kvalitet höjas utan att det blir dyrare att bygga. Exempel på ökad funktion kan vara placering av entréer utifrån entréområdets funktioner, lägre fönsterbröstning i rum för mindre barn, utblickar mot planteringar eller natur och anpassning av golvhöjd så att befintliga träd kan sparas.

Liksom inomhusmiljön ska utemiljön fylla flera funktioner. På en bra gård samverkar olika kvaliteter och funktioner till en stimulerande helhet. Som vi diskuterat i kapitel två är förskole- och grundskolegården en plats som ska stödja lek, lärande, hälsa och delaktighet. Den ska ge motorisk och social träning, men också vara en inspirerande plats för både pedagoger, barn och elever.

Att ta fram ett funktionsprogram är en lämplig uppgift för en samverkansgrupp. Fastighetsorganisationen kan också ta initiativ till att ett funktionsprogram för utemiljön arbetas fram. Det är bra om funktionsprogrammet är generellt och håller en rimlig kostnadsnivå med tanke på likvärdighet och genomförbarhet.

Ett funktionsprogram är alltid ett teoretiskt styrdokument och det krävs anpassning till den unika platsens förutsättningar, kvaliteter och utmaningar. Här berör vi landskapsarkitektens kunskapsfält; att utforma och gestalta en funktionell hållbar helhet med utgångspunkt i platsens kvaliteter. Skolans verksamhet har kompetens att påtala och definiera hur barnens lek fungerar och vilka pedagogiska behov som föreligger. En representant från fastighetsorganisationen kan ha en central position som expert på ekonomiska, juridiska och säkerhetsmässiga frågor.

Ett exempel på hur en förskolegård i Växjö kommun utformats med avstamp i pedagogernas funktionskrav på utemiljön med utgångspunkt i läroplanens mål finns i kapitel fyra.

Flera kommuner har börjat med funktionsprogram för förskolans utemiljöer, kanske för att förskolans verksamhet av tradition är mer inriktad på utomhusvistelse än grundskolan. Funktionsprogrammets riktlinjer och krav kan vara mer eller mindre detaljerade.

Ett funktionsprogram för utemiljön kan användas både som checklista för befintliga gårdar, och som ett styrdokument när nya utemiljöer projekteras.

Hur Lidingö har utformat sitt funktionsprogram för förskoleklass till och med årskurs sex kan du läsa mer om i kapitel fyra.

De viktiga ansvarsfrågorna

Fastighetsorganisationen har flera ansvarsområden som rör grundskolors och förskolors utemiljö. Vissa frågor kräver ett lite längre resonemang. För att kunna ta ställning till komplexa ansvarsfrågor behöver de betraktas från flera perspektiv. Skaderisk, rädsla, sannolikhet, konsekvenser och kostnader bör till exempel diskuteras och utvärderas i fråga om säkerhet i barns lekmiljö. Ett samlat ställningstagande kan formuleras och föras in i ett förvaltningsövergripande dokument som stöd i kommande konkreta situationer.

De ansvarsfrågor vi tar upp i denna skrift är:

- › tillgänglighet i utemiljön
- › skadeförebyggande arbete
- › säkerhet i lekmiljön
- › val av lämpliga växter i utemiljön.

Ansvarsfrågorna på en skolgård är komplexa och förutsätter att man tar ett samlat grepp.

STANDARD FÖR LEKREDSKAP

De stora lekredskapsfabrikanterna följer standarden som beskrivs i Svensk standard för lekredskap, Allmänna säkerhetskrav och provningsmetoder (SS-EN 1176-1). Förutom den allmänna texten finns ytterligare sex delar som behandlar gungor, rutschbanor, linbanor, karuseller, vippgungor samt en del om vägledning för montering, besiktning, underhåll och drift (SS-EN 1176-2--7). Det finns en standardskrift om stötdämpande underlag (SS-EN 1177). Standarden är indelad i fem olika delar som rekommenderar säkerhetsmått för tvingande rörelser, fallhöjder, fallutrymme, farliga öppningar, och farliga vinklar.

SKL har även gett ut skriften *Säkra Lekplatsen! Olycksförebyggande utformning av lekplatser och lekredskap*, 2009.

En tillgänglig utemiljö för alla

Tillgänglighetsanpassning av utemiljön är viktigt och reglerat genom lagstiftning. Det är viktigt att redan vid projektering av utemiljö använda sig av de normer och rekommendationer som gäller för tillgänglig utemiljö. Att i ett senare skede komplettera eller bygga om utemiljön blir kostsammare och ger ofta ett sämre helhetsintryck än om tillgänglighet planeras redan i projekteringen. En utförlig diskussion om tillgänglighetsanpassning och goda exempel på hur fyra kommuner arbetat med att tillgänglighetsanpassa skolor finns i *Tillgängligt för alla*, SKL 2012.

Skadeförebyggande arbete

SKL har även gett ut skriften *Våga se, våga höra, våga agera*, 2014. I denna beskrivs komplexiteten bakom skadegörelse, och hur förebyggande arbete kan bedrivas. Konkreta skadeförebyggande åtgärder i utemiljön kan vara att pedagoger tillsammans med barnen på förskolan eller skolan plockar undan löst brännbart material innan man stänger för dagen. För att förebygga skadegörelse är det viktigt att ha insyn mot gården från omkringliggande byggnader och gator. En välskött utemiljö har också en skadedämpande effekt. Belysning är viktigt, både för verksamheten under den mörka årstiden och för att locka förbipasserande att korsa skolgården och därmed upptäcka och avvärja skadegörelse.

Lek, säkerhet och nödvändigt risktagande

Ansvar för säkerheten i lekmiljön, det gäller både skolgård och förskolegård, är en komplex fråga. Det är otvetydigt så att fastighetsägaren har det fulla ansvaret för tillsyn av lekutrustning, stötdämpande underlag och för att arbeta förebyggande för att motverka skador och olycksfall. Som underlag för besiktning av lekredskap och stötdämpande underlag finns svensk standard som utgår från faktiska dokumenterade skador och olycksfall. Denna är lämplig att använda i förebyggande säkerhetsarbete i barns lekmiljö. Men barn leker inte bara på prefabricerade gungor och lekställningar utan överallt där de befinner sig.

Som vi tidigare diskuterat i kapitel två behöver barn lära sig bemästra risker för att utvecklas. Det gäller således att hitta en balans mellan det nödvändiga risktagandet (som att våga klättra i träd och riskera en vrickad fot om man trillar ner), och oförutsägbara risker och dolda faror i den fysiska miljön (som att fastna med kapuschongen i en trasig rutschkana).

Fastighetsorganisationen tar redan idag ansvar för att förebygga risker för olyckor och att barn skadas allvarligt. Tillsyn och besiktning av lekredskap ingår oftast i skötsel- och underhållsplanerna.

Utmaningen för fastighetsorganisationen är nu att hitta former för hur man kan ta ansvar för att erbjuda barn utmaningar och därmed nödvändigt risktagande.

En viktig del i barnets utveckling är att lära sig bemästra risker.

Säkerhet på lekplatser är en komplex fråga som kräver både kunskap om barns utveckling och sunt förnuft. Det är ingen lätt uppgift att fastställa rimliga gränser för ett nödvändigt och kalkylerbart risktagande i utemiljö. En god idé är att skolverksamheten och fastighetsorganisationen diskuterar och sedan motiverar sitt ställningstagande. En vägledande text kan föras in i det förvaltningsövergripande dokumentet om utemiljö på förskolor och grundskolor. Det kan vara till hjälp för rektorer och förskolechefer i mötet med föräldrar, men även för fastighetsorganisationen internt. Samsyn kan också förebygga risken att drabbas av skadeståndsanspråk.

Det leks inte bara på lekredskap utan också på trappor och sittytor, i vattenrännor och på murar. Att skapa utmaningar på grundskolegården och förskolegården handlar därför också om att omsorgsfullt gestalta hela utemiljön så att alla ytor får ett lekvärde. Med en mångfald av material, nivåer och ytskikt kompletterat med vegetation och naturmaterial som stenar och stockar kan vi skapa god utemiljö där prefabricerade lekredskap kan vara ett bra komplement.

ANSVAR FÖR OLYCKOR PÅ FÖRSKOLA OCH SKOLA

Det är fastighetsägaren som har det yttersta ansvaret för att den fysiska miljön är säker genom tillsyn av lekutrustning, fallunderlag, grindar, vattenanläggningar, ytskikt etc. Fastighetsägaren ansvarar också för att förebygga skador och olycksfall.

Verksamhetens chef (rektorn eller motsvarande) har som arbetsgivare ansvar för att verksamheten bedrivs på ett sådant sätt att ohälsa och olyckor förebyggs. Ansvaret gäller för personal och elever från förskoleklass och uppåt och för personal i förskola. Arbetsgivarens ansvar gäller under skoltid, parallellt med att skolans personal även har ett uppsiktsansvar över eleverna.

Egenbyggda lekredskap

Att föräldrar vill medverka i att skapa spännande lekmiljöer för sina barn med egna lekredskap är inte oproblemiskt. Även sådana lekredskap omfattas av gällande säkerhetsstandard och regelverk, och bör besiktigas med samma regelbundenhet. I utemiljöer som ständigt förändras kan säkerhets-

brister uppstå mellan rutinkontrollerna, och det bör diskuteras om sådana lekmiljöer kräver fler besiktningar än gårdar med standardutrustning.

Det finns exempel på kommuner som löst dilemmat med säkerhetskrav på egenbyggd lekutrustning genom att föräldrarna tillåts bidra med löst lekmaterial, växter eller hjälp med andra aktiviteter som kommer barnen till del. Någon kommun låter alla föräldrainitiativ passera rektor eller förskolechef för godkännande. I det fallet kräver man också att föreslagna tillägg i utemiljön ritas in på en karta, och när markförvaltaren godkänt förslaget tar denne ansvar för skötseln. Andra kommuner besiktigar gårdarna en gång om året och tar bort de lekställningar som inte går igenom besiktningen.

Ett sätt att involvera eleverna är att göra det möjligt för dem att själva rapportera in både kroppsskador och skador på platser. I vissa kommuner deltar eleverna i verksamhetens arbetsmiljöromd på skolgården. Det är viktigt att de inrapporterade skaderiskena kommuniceras till skötselansvarig, och att de åtgärdas direkt. Då upprätthålls en god relation och de ungas förtroende för fastighetsorganisationen.

Olämpliga växter i lekmiljö

Vid nyanläggning av utemiljö är det viktigt att följa vedertagna rekommendationer om vilka växter som är lämpliga i utemiljöer där barn och unga vistas. Växter med dokumenterat giftiga bär och växter med kraftigt allergena egenskaper ska inte nyplanteras i lek- eller vistelsemiljö. Men även om dessa undviks finns många växter vilkas blad, bär och frukter orsakar magknip eller illamående vid överdriven konsumtion.

Liksom i fråga om leksäkerhet måste en bedömning göras av risk i förhållande till sannolikhet. Många bär smakar till exempel illa. Har inga fall någonsin rapporterats in till giftcentralen är faran förmodligen inte överhängande. Kanske är det bättre att påtala för verksamheten hur viktigt det är att barn vet att de aldrig ska äta bär de inte känner till. För en genomgång av de vanligast förekommande växterna i utemiljö rekommenderas Farliga och ofarliga växter: från A till Ö av Sven-Olov Strandhede.

När en ny förskola eller skola ska anläggas och det finns befintlig växtlighet att spara, görs ofta en bedömning av förekomsten av allergena och giftiga växter. Övervägandet kan vara svårt. Om det till exempel finns björk (som har vindburet pollen) i stor mängd i närmiljön hjälper det inte mycket att fälla björken på gården. Hassel är exempel på en annan växt som brukar ge upphov till diskussion. Nötallergi är ofta mycket allvarlig, men samtidigt är gamla hasselbuskar ypperliga klätterträd på grund av sina många grenar från basen. En kommun beslöt sig för att spara de gamla hasselbuskarna på en nyanlagd förskolegård, men förband sig samtidigt att ta bort dem om ett barn med nötallergi skulle börja på förskolan.

En balansbana i naturmaterial står ofta på önskelistan när gårdsmiljön på skolan eller förskolan ska rustas upp.

Vad kostar en skolgård?

Många skolor och förskolor är byggda under sextio- och sjuttiotalen. Efter femtio år är byggnader och gårdar slitna och inte alltid anpassade efter dagens pedagogik. Fastighetsorganisationen står därför ofta inför valet att bygga om eller bygga nytt.

Med tanke på hur viktig gården är för barn är det frestande att försöka ta reda på hur kostnader och investeringar är fördelade mellan gård och byggnader. Ett försök att få fram jämförelsematerial visar dock att den ekonomiska redovisningen i kommunerna skiljer sig åt på ett sådant sätt att det är svårt att få fram material. En undersökning gjord vid Sveriges lantbruksuniversitet indikerar att anläggning av skolgård står för ungefär 5 % av den totala byggkostnaden för en ny skola. Vid upprustning i befintlig miljö har man i Malmö stad räknat fram en investering på 1000 kr/kvm ombyggd yta. Ombyggnaden har då inneburit att asfaltytor ersatts med planteringsytor, hinderbanor och samlingsplatser, men inga prefabricerade lekställningar.

Även om det finns en intention att satsa på förskolegården eller skolgården i ett byggprojekt finns alltid risken att det är just utemiljön som blir bortprioriterad eller nedbantad. Skälen är flera. Utemiljön kan färdigställas i ett se-

nare skede och markanläggningen måste inte samordnas på samma sätt som exempelvis installationer i byggnaden. Att markanläggningen är det sista som utförs under byggprocessen bidrar också. Det är då oförutsedda kostnader summeras och man konstaterar kanske att budgeten överskridits. Om det finns ett överenskommet och dokumenterat barnperspektiv i byggprojektet är det lättare att hävda barnens rätt till en bra utemiljö på sin grundskola eller förskola.

Att ha ett livscykelperspektiv när det gäller investeringar i utemiljön är viktigt. En billig investering kan visa sig få stora ekonomiska konsekvenser om man räknar med ett underhållsperspektiv på 10 år. Omvänt kan en genomtänkt men högre investering betala sig om den är billig i drift och underhåll. En kombination av lekställningar placerade i och intill vegetation där man kan hämta löst material har ett större lekvärde än en stor lekställning utan sådana omgivningar.

Barnperspektivet är viktigt när man planerar för investeringar i lekmiljö. Att komplettera en gräsyta med stubbar och stockar är ingen stor investering, det handlar om några tusenlappar. Placeras de rätt kan de ge motorisk träning, plats för samvaro och samling och slutligen bli ett studieobjekt för hur trä bryts ner och ökar den biologiska mångfalden. Ur ett livscykelperspektiv är trä som ligger på marken ett förhållandevis förgängligt material som behöver ersättas efter ett antal år. Men väger man in värdet för barn, pedagoger och miljö är stockar och stubbar ett värdefullt tillskott till en låg kostnad.

Dialog med barn och vuxna

Att inspirera och motivera till dialog och samverkan, både inom den egna organisationen och direkt med brukarna, är den centrala fråga kring vilken mycket av resonemangen cirklar. Begreppet brukardialog indikerar att det är fastighetsorganisationen som ska ta initiativ till dialog med brukaren. Fastighetsorganisationen bör erbjuda och formalisera en dialog där båda parter kommer till tals och utbyter information.

Under de senaste åren har intresset för brukarmedverkan och delaktighet ökat markant. Arbetsättet är inte nytt. På sjuttioalet var brukarmedverkan och medborgardialog en gängse metod för arkitekter och planerare. Under de följande decennierna svalnade intresset för att nu åter blomma upp.

Dialog vid nybyggnad

En dialog med brukaren kan dels gälla planering för nya utemiljöer vid nybyggnad och ombyggnad, dels den därpå följande förvaltningen och skötseln. När det gäller nybyggnad står fastighetsorganisationen ofta inför problemet

att det ännu inte finns någon verksamhet att föra dialog med. Utan direktkontakt med brukaren får ofta någon från skolförvaltningen ge generella riktlinjer och råd. Finns det ett funktionsprogram framtaget kan det fungera som styrdokument för landskapsarkitekten.

En intressant lösning på dilemmat med dialog vid nybyggnad beskrivs i Goda exempel i kapitel fyra. Göteborgs stad har arbetat fram en modell där man fonderar en del av investeringsbudgeten för att senare kunna anpassa utemiljön i samråd med verksamheten.

Dialog vid upprustning, om- och tillbyggnad

Det blir annorlunda på förskolor och skolor med pågående verksamhet. Som vi diskuterat tidigare är det en framgångsrik metod att låta verksamheten, fastighetsförvaltaren och personalen som sköter utemiljön lära känna varandras uppdrag och förstå varandras arbetssätt. Är det aktuellt med upprust-

Kommunikation och återkoppling är extra viktigt när barn involveras i utformning av den egna gården.

ning och förändringar i utemiljön kommer ett funktionsprogram till nytta som checklista. I kapitel fyra finns exempel från Göteborgs stad, där man arbetar med en dialogmodell kallad Rebus – I det gröna. Rebusmetoden innebär att en arkitekturpedagog samverkar med lokalförvaltningen och verksamheten på skolan eller förskolan med barn och unga i fokus för sitt arbete.

Dialog med barn

För att göra barnen delaktiga i utformningen av sin egen miljö krävs medvetenhet om både de egna motiven och om maktstrukturer mellan barn och vuxna. Man bör också sätta sig in i barns behov av återkoppling. Att analysera sin arbetsprocess innan man startar och fundera över på vilket sätt delaktigheten blir meningsfull för de unga är viktigt. Att vara delaktig ska resultera i en positiv erfarenhet.

Innan man startar en dialogprocess med barn bör man beakta att:

- Barn och unga ska få en begriplig förklaring till varför de ska bidra i en process.
- Barn och unga ska få begriplig information om hur deras bidrag ska användas.
- Barn och unga ska få återkoppling efter processens slut om hur deras åsikter eller idéer har använts.
- Barn ser inte ritningar eller text som ett godtagbart resultat av att ha varit delaktiga, utan vill se en konkret förändring i miljön.
- Uppgiften ska vara avgränsad och anpassad till den åldersgrupp man riktar sig till.
- Processledaren ska ha tillräckligt med tid för att genomföra delaktigheten med de deltagandes förutsättningar i åtanke. Det är viktigt att processledaren säkerställer att alla barn får lika möjlighet att göra sin röst hörd. Tid ska också finnas för att återkoppla till deltagarna.
- Ska delaktighetsprocessen integreras i skolans ordinarie verksamhet bör en tidplan göras upp tillsammans med verksamheten.

För att få barnets eget perspektiv på sin förskolegård eller skolgård bör man avsätta tid för att prata direkt med barnen själva. Det finns olika metoder att få del av barns upplevelser, lek och favoritplatser. Arkitekten Susanne de Laval har lanserat begreppet ”gåtur” som är en inventerings- och analysmetod. Genom att låta barn visa och berätta om de platser på gården som är viktiga för dem kan den vuxne få inblick i barnets egna upplevelser och behov. Det är viktig information för den som sköter gården, men också för den som planerar en ombyggnad.

Goda exempel

På många håll i landet tar fastighetsorganisationerna initiativ till att utveckla sitt uppdrag att förvalta förskolor och skolors utemiljö. Förvaltningarnas förutsättningar och utmaningar skiljer sig åt i storlek, ekonomi, befolkningsstruktur och i hur den egna organisationen ser ut. Expansiva tätorter har andra heta frågor än de mindre glesbygdskommunerna. Trots detta finns många generella frågor och gemensamma utmaningar.

Vi har valt ut sex goda exempel på hur kommuner fördjupat och utvecklat sitt förvaltningsuppdrag. Vissa har nått långt genom att medvetet arbeta med en viss frågeställning under en längre tid. Andra står på tröskeln till att prova nya arbetssätt.

De goda exemplen syftar till att ge inspiration och väcka frågor kring det egna arbetssättet genom att visa hur andra förvaltningar och kommuner utvecklat och löst sitt uppdrag.

Delaktighet i fokus – Göteborgs stad

Med en genomarbetad metod från projektet REBUS har Göteborgs stad fortsatt dialogarbetet i den ordinarie verksamheten. Resultatet är bättre kommunikation mellan de som använder och de som sköter förskolegården, med barnen i fokus.

Mellan åren 2009–2012 medverkade Göteborgs stad i det nordiska projektet REBUS, som var delfinansierat av EU. Projektet REBUS – Resan till en bättre skolmiljö syftade till att utveckla metoder där barn och unga kunde påverka och bli delaktiga i en förändringsprocess i den egna förskole- eller skolmiljön. Förutom de konkreta förändringarna på skolor och förskolor gav projektet skjuts åt det förvaltningsövergripande samarbetet i kommunen, där Kulturförvaltningen är en nära samarbetspart. Metoden som arbetades fram i projektet presenteras i boken *REBUS – resan till en bättre skolmiljö*.

I Göteborgs stad var man angelägen om att fortsätta det igångsatta arbetet efter projektets slut. Metoden som togs fram i REBUS-projektet används nu i den ordinarie verksamheten REBUS – I det gröna. I det riktas man sig mot utvecklingsarbete kring förskolans utemiljö kopplat till läroplanen. Det avsätts en mindre summa till förbättringsåtgärder i utemiljön vilket i princip inte ska leda till ökade skötselkostnader.

Nu när arbetsmetoderna från REBUS-projektet blivit kända vill många vara med. 2014 var fem förskolor med i arbetet, 2015 blir det tio. I REBUS-

Eva Cassel, Göteborgs stad,
utvecklingsledare på lokalförvaltningen.

GÖTEBORGS STAD

Invånare i kommunen:	920 000
Varav i huvudtätorten Göteborg:	550 000
Antal kommunala grundskolor:	185
Antal kommunala förskolor:	451

modellen ingår att arbeta med en arkitekturpedagog och det är viktigt att få fram personal med rätt kompetens.

– Vi vill inte göra avkall på kvaliteten även om kvantiteten blir större, säger Eva Cassel, utvecklingsledare på lokalförvaltningen i Göteborgs stad. Under REBUS-projektet fungerade Eva Cassel som projektledare. Nu arbetar hon vidare med REBUS – I det gröna.

En arkitekturpedagog är en arkitekt med speciellt intresse av att ge barn och unga inblick i vad arkitektur är. I REBUS-metoden samverkar arkitekturpedagogen med lokalförvaltning och verksamheten på skolan eller förskolan. Arkitekturpedagogen blir på så vis en länk mellan parterna som samtidigt har barn och unga i fokus för sitt arbete. På Kulturförvaltningen finns en arkitekturkonsulent som håller i ett nätverk med arkitekturpedagoger.

I Göteborgs stad sköts förskolornas utemiljö i egen regi, medan skötsel av skolgårdar handlas upp externt. Eva Cassel ser skötsel i egen regi som en viktig framgångsfaktor i sitt arbete med REBUS – I det gröna.

– Att bygga upp relationer, lära känna varandras uppdrag och verksamhet tar tid. Då är det en klar fördel att ha skötseln i egen regi. När vi anställer ny skötselpersonal inom kommunen kan vi vara tydliga med syftet med skötseln; att skapa bra förutsättningar för förskolan. Ett av våra mål är ju att ge både brukarna och skötselpersonalen större förståelse för varandras uppdrag, säger Eva Cassel.

För att ge även de nya förskolorna som byggs möjlighet att delta i REBUS – I det gröna avsätts ca 100.000 av investeringsmedlen för att kunna användas när verksamheten har startat och barn och personal är på plats. På så vis får barnen vara med och påverka sin miljö, även vid nybyggnation.

Eva Cassel ser att arbetssättet REBUS – I det gröna förbättrar samarbetet mellan såväl förskolepersonalen som fastighetsförvaltningens personal.

– Genom förståelse för varandras uppdrag skapas förtroende. Då utvecklas alla tillsammans. Vi arbetar ju trots allt i samma stad – för det gemensamma bästa, avslutar Eva Cassel.

Förvaltningsövergripande skolgårdsgrupp – Lunds kommun

I Lunds kommun har man arbetat långsiktigt i en förvaltningsövergripande skolgårdsgrupp. Delmål är uppnådda men behovet av samverkansgrupp har snarare ökat än minskat.

I Lunds kommun har naturskolan varit en drivande kraft sedan 1986. Förutom att ta initiativ till samverkan mellan de olika aktörerna runt skol- och förskolegårdar arbetar Naturskolan med utbildningsinsatser, stöd vid utformning av nya skolgårdar och med mindre pedagogiska anläggningar på befintliga skol- och förskolegårdar, kallat ”Gröna skolgårdar”.

2002 hölls två framtidsverkstäder om skolgårdar i Lunds kommun. Det blev startskottet för att bilda en samverkansgrupp för skolgårdsfrågor på tjänstemannanivå. De berörda förvaltningarna, det kommunala fastighets- och entreprenadbolaget samt naturskolan fann att de delade syn på skolgårdens funktion och värde. De konstaterade också att de saknade formaliserad samverkan och dokumentation av policyfrågor. Den första uppgiften för samverkansgruppen blev därför att sätta samman ett förvaltningsövergripande måldokument.

Måldokumentet utgår från en helhetssyn och inriktar sig både på utemiljöns gestaltning, funktion och pedagogik. Aspekter som demokrati och delaktighet, hälsa och säkerhet, sociala och biologiska faktorer vävs samman i de krav som ställs på kommunens skol- och förskolegårdar. Till måldokumentet

Anders Wånge Kjellson, Lunds kommun, verksamhetsledare naturskolan i Lund.

LUNDS KOMMUN

Invånare i kommunen:	116 000
Varav i huvudtätorten Lund:	85 000
Antal kommunala grundskolor:	48
Antal kommunala förskolor:	81

kopplades också riktlinjer för hur stor tillgänglig lektyta varje åldersgrupp bör ha. Samarbetsgruppen rekommenderade en tillgänglig yta/barn på minst 37 m² (skola F–9) och som högst 60 m² (förskola med en avdelning). Ytan som räknas är tillgänglig friyta för barnet. Det innebär att trafikytor, parkering och byggnader inte räknas med.

Måldokumentet och ytrekommendationerna presenterades och fick gehör hos de politiska nämnderna och kommunalfullmäktige och innehållet började arbetas in i andra kommunala styrdokument.

– Vi var vid den tidpunkten mycket nöjda med att ha formulerat och arbetat fram en gemensam policy som politikerna godkänt. Vi hade lyckats säkerställa tillräckligt med mark för utemiljön i planarbetet, säger Anders Wånge Kjellsson, verksamhetschef för naturskolan i Lund, och en av de drivande som varit med i samverkansgruppen från början.

När ytrekommendationerna skulle omsättas i praktiken ifrågasattes behovet av mark för utemiljöer på förskolor och grundskolor i nya områden som planerades. En översyn av samverkansgruppens ytrekommendationer beställdes, med resultatet att den generella rekommendationen sattes ned till 45 kvadratmeter, med ett absolut minimum på 35 kvadratmeter under förutsättning av att det finns parkytor i närheten att samnyttja.

Anders Wånge Kjellsson vill råda fastighetsorganisationerna att prioritera barnens behov.

– Utemiljön spelar större roll för barnen än inomhusmiljön, trots att utemiljön kostar så mycket mindre. Så dra inte ner budgeten för utemiljön, där gör skattemedlen verkligen nytta!

I Lunds kommun har man nyligen övergått till totalhyra och skötseln av utemiljön ingår därmed i skolans hyra. Övergången har gett fastighetsorganisationen anledning att uppdatera sig om ny forskning kring barns behov av utemiljö. Anders Wånge Kjellsson hoppas att samverkan och dialog kring utemiljöerna på skolor och förskolor ska fortsätta.

– Vi har mycket att fortsätta diskutera och enas kring, säger Anders Wånge Kjellsson.

Till exempel den allt hårdare konkurrensen om marken som ofta möts med mottot effektivt samnyttjande. Trots meningsskiljaktigheter tror jag vi kan se ljus på framtiden om vi bara har samma syn på hur viktig förskolans och skolans utemiljö är.

Sju skolgårdsmål i måldokumentet framtaget av samverkansgruppen i Lunds kommun

- › Skol- och förskolegården ska vara:
- › En plats som visar att skolan och förskolan bryr sig om den yttre miljön.
- › En plats som går att påverka.
- › En plats med många utrymmen för barns och ungdomars olika behov.
- › En pedagogisk resurs med plats för kreativa projekt.
- › En tillgång för stadsdelen
- › En plats med biologisk mångfald.
- › En säker och hälsosam plats.

Ambitionen är att dessa mål ska fungera vägledande både vid ny-, om- och tillbyggnad av skolor och förskolor, samt i lokala miljöförbättringsprojekt i barns och ungas utemiljöer.

Pedagogisk utemiljö till låg kostnad – Växjö kommun

På förskolan Kometen utformades utemiljön med utgångspunkt i förskolans läroplan. Resultatet blev en utemiljö som varken var dyr att anlägga eller sköta.

År 2010 fick Växjö kommuns fastighetsbolag, VöFAB i uppdrag att projektera en ny förskola i den framväxande stadsdelen Östra Lugnet i Växjö. Eva Sjöman var tillsatt som förskolechef och hon var inställd på att medverka i processen och ställa krav på utemiljön. Eva Sjöman ville ha en utemiljö där verksamheten kunde uppfylla kraven i förskolans läroplan, Lpfö 98, rev 2010. Förutsättningarna var goda, den tilldelade tomten på knappt 12 000 kvadratmeter var en naturtomt med blandskog, och förskolan skulle ha 8 avdelningar.

Eva Sjöman formulerade verksamhetens funktionskrav inför programhandling och förfrågningsunderlag. Med de funktionerna som utgångspunkt fick både arkitekten för byggnaden och landskapsarkitekten möjlighet att hitta nya kreativa lösningar som passade förskolans arbetssätt. Det nära samarbetet gav resultat. Byggnad och angöring placerades så att den sammanhängande lekytan blev så stor som möjligt. Naturmarken sparades in på knutarna och istället för prefabricerade lekredskap placerades aktivitetsplatser ut i den sparade naturmarken. Vilka aktiviteterna skulle vara formulerades av verksamheten och arkitekternas uppdrag var att utforma och placera dem. Exempelvis byggdes ett kvadratisk förråd dit man kostade på utdraget vatten och el. Varje sida av förrådet försågs med låsbara dörrar innanför vilka redskap och material för vattenlek, odling, ateljé och sandlek kan förvaras. På liknande sätt löstes utesnickeriets behov av löst material med ett låsbart förråd. Verksamheten tog på sig ansvaret att vid dagens slut samla in löst material tillsammans med förskolebarnen. På så sätt eliminerades fastighetsägarens oro för brännbara föremål nära byggnaden.

Både Eva Sjöman, personalen på förskolan Kometen och fastighetsförvaltaren är nöjda.

VÄXJÖ KOMMUN

Invånare i kommunen:	87 000
Varav i huvudtätorten Växjö:	64 500
Antal kommunala grundskolor:	39
Antal kommunala förskolor:	61

– Alla är helt lyriska över utemiljön! säger Stefan Westlund som är driftschef på Vöfab.

Det enda underhåll Vöfab behövt utföra under de år som gått sedan invigningen är riskbedömning av ett antal träd. Barnens lek och tramp runt tallarna som står närmast byggnaden packar marken. Rötterna friställs och träden börjar svaja mer, vilket gör personalen orolig.

– Vi kapar toppen på trädet och på så vis kan barnen ha glädje av det i ytterligare 10–15 år säger Stefan Westerlund. Naturmarken i övrigt behöver ju inte skötas, där bär barnen själva runt på pinnar och kottar. Och lekredskap finns ju inte, så vår enda insats är att byta baksand i sandlådan, avslutar Stefan Westerlund.

Kostnader för utemiljö

Anläggningskostnader mark och lekmiljö, ca 10 000 m²

‡ Kometens förskola:	4 miljoner kr
‡ Motsvarande konventionell förskola:	8,5 miljoner kronor

Drift och underhållskostnad utemiljö/år (exkl snöröjning)

‡ Kometens förskola:	37 000 kr
‡ Konventionell förskola:	45 000 kr

Skillnaden i driftskostnad förväntas öka under kommande år.

Funktionsprogram för utemiljö – Lidingö stad

Planeringen av en ny skola blev startskottet för att ta fram ett funktionsprogram för både utom- och inomhusmiljön för kommunala grundskolor F–6.

I Lidingö stad hade ingen ny kommunal skola byggts sedan mitten av åttiotalet. När staden beslöt att bygga ny skola för förskoleklass till årskurs sex, tog utbildningsförvaltningen initiativ till att arbeta fram ett funktionsprogram utifrån aktuell kunskap.

– Min företrädare Martin Nilsson såg värdet av att ha ett funktionsprogram för både inomhuslokaler och utemiljö som stöd genom hela byggprocessen, säger Peo Cronqvist, nuvarande lokal- och miljöansvarig på utbildningsförvaltningen.

En projektgrupp tillsattes med representanter från utbildningsförvaltningens ekonomifunktion, skola och konsulterad arkitekt och landskapsarkitekt. Projektgruppen träffade en referensgrupp på skolan regelbundet, och hade kontakt med fastighetsförvaltning, teknisk förvaltning, miljö- och stadsbyggnadskontor samt kultur- och fritidsförvaltning på remiss för synkronisering med andra kommunala styrdokument.

Funktionsprogrammet har flera syften. Förutom att vara ett kunskaps- och styrdokument för projektering fungerar det som utbildningsförvaltningens underlag i planskeden. Funktionsprogrammet är också ett kunskapsdokument som förvaltarorganisationen har nytta av som ansvariga för om- och tillbyggnad av befintliga skolor.

Funktionsprogrammet är generellt formulerat och ska kunna användas i hela kommunen. Det finns en uttalad intention att hålla dokumentet levande genom en fortlöpande dialog mellan förvaltningarna. Huvudansvaret för att så sker vilar på utbildningsförvaltningen.

– Vi har inte tagit upp funktionsprogrammet som beslutsärende i någon nämnd. Självklart har vi informerat våra politiker, men eftersom vi anser att dokumentet ska leva och förändras vill vi inte låsa fast det genom ett beslut. Vi ser funktionsprogrammet som ett kunskapsdokument, säger Peo Cronqvist.

Funktionsprogrammet innehåller schablontabeller som anger hur stor

LIDINGÖ STAD

Invånare i kommunen:	45 000
Antal kommunala grundskolor:	13
Antal kommunala förskolor:	22

skolgårdsyta Lidingö kommun vill avsätta per elev, hur stora skolor det ska byggas i framtiden och hur plats ska reserveras för eventuella tillbyggnader. Liksom för inomhusmiljön anger funktionsprogrammet detaljerade kvadratmeterytor för lek, lärande och vistelse utomhus.

Skolgården är i funktionsprogrammet indelad i tre zoner. Närmast byggnaden beskrivs en småskalig zon. Utanför den en storskalig zon som övergår i en yttre zon där man strävar efter samnyttjande med allmänheten. För att höja vuxennärvaron efter skoltid i den samnyttjade zonen placeras multisportplaner, utegym och andra lekfunktioner där. Följden blir att gränsen mellan skoltomt och parkmark delvis suddas ut. Hur drift, underhåll och investeringar kan fördelas mellan förvaltningarna visas i en tabell i funktionsprogrammet.

- Vi har gått vidare och tagit fram ett funktionsprogram även för förskolans utemiljö. Även där kommer vi att bygga nytt, eftersom byggloven för de paviljonger vi haft går ut inom en snar framtid. Då vill vi ha ett funktionsprogram att luta oss mot, avslutar Peo Cronqvist.

Arbetsmiljöronnd och barnskyddsronnd som inventeringsinstrument – Nynäshamns kommun

Inventering resulterade i generell upprustning av utemiljöer på skolor och förskolor.

I Nynäshamns kommun har arbetsmiljöronden, som rektor har ansvar för, kompletterats med bedömningar av gårdens ändamålsenlighet för barn. Nu utvärderas även skolgårdarna ur lek-, lärande- och hälsoperspektiv. Till exempel dokumenteras om tillräckligt stora ytor finns för att få upp farten i leken, och om solexponeringen är alltför stor. Både rörelseyta och solljus kan kopplas till hälsorisker på längre sikt. Brister i utemiljöns kvaliteter för att stödja lek och lärande dokumenteras också. Saknas det variation i material och höjder, löst material för utomhusundervisning och platser för elevernas behov av lugn och ro påtalas detta, och i protokollet fylls det i hur och när bristen ska vara åtgärdad.

– Det är en årlig väckarklocka för cheferna, säger Mats Wejdmark, naturskolepedagog på naturskolan i Nynäshamn, som i samarbete med rektorer arbetat fram det utvidgade arbetsmiljöprotokollet. Att inventeringen ligger inom rektorns ansvarsområde tycker Mats Wejdmark är positivt.

– Det ligger i rektors uppdrag att göra en arbetsmiljöronnd varje år, och nu får vi en mer komplett bild av skolornas utemiljö.

Mats Wejdmark, Nynäshamns kommun, föreståndare Nynäshamns naturskola.

NYNÄSHAMNS KOMMUN

Invånare i kommunen:	27 000
Varav i huvudtätorten Nynäshamn:	13 000
Antal kommunala grundskolor:	10
Antal kommunala förskolor:	16

Trappa på Skogsnybble förskola. Trappan ersätter den leriga slänten och stimulerar till fysisk aktivitet men fungerar också som sittplatser vid olika arrangemang där t.ex. föräldrarna bjuds in.

För förskolan är det annorlunda eftersom arbetsmiljölagen inte omfattar barnen på förskolan, utan endast de vuxna som arbetar där. Här behövs istället en typ av barnskyddsronde som med fördel kan samexistera med Skolverkets självskattningsmetod BRUK (Bedömning Reflektion Utveckling Kvalitet) som utgår från förskolans läroplan. Politikerna i Nynäshamn anser att frågan om skolornas utemiljö är viktig. Under de kommande åren kommer fastighetsförvaltningen att investera miljonbelopp för att komma tillrätta med de brister man upptäckt genom inventeringarna. De investeringar som görs i utemiljön kommer skolor och förskolor att betala tillbaka genom hyreshöjningar.

– Vi höjer ambitionsnivån och lyfter utemiljön på våra förskolor och skolor. Vi har politiskt stöd i att skol- och förskolegårdar ska motsvara den kunskapsnivå vi har idag om vikten av utevistelse och bra förutsättningar för lek och utomhuspedagogik, avslutar Mats Wejdmärk.

Social upphandling – Ale kommun

Fastighetsorganisationen tog initiativ till att minska kommunens ungdomsarbetslöshet och resultatet blev minskad skadegörelse.

I Ale kommun kom initiativet till att prova social upphandling samtidigt från både politiker och tjänstemän. Man hade från olika håll hört talas om Örebro kommuns framgångsrika arbete med att ställa sociala krav i förfrågningsunderlag för nybyggnation, där det krävdes att en viss del av arbetsstyrkan utgjordes av arbetslösa ungdomar i kommunen.

Samtliga politiska partier i Ale kommun var intresserade av att prova arbetssättet.

– Ingen ville säga nej! utbrister Fredrik Johansson, projektledare på Ale kommuns fastighetsavdelning.

Det nya arbetssättet prövades vid upphandling av byggtreprenör för nybyggnation av en skola. När Fredrik Johansson funderar över utfallet tycker han att det bara gett vinster. Genom att knyta till sig arbetslösa ungdomar och unga vuxna i kommunen och ge dem praktik och arbetslivserfarenhet blir de ambassadörer för platsen.

– Det är nog bland det viktigaste, säger Fredrik Johansson och fortsätter,
– Engagemang och stolthet är bra förutsättningar för minskad skadegörelse. Det man själv eller kompisens storebrorsa arbetat med förstör man bara inte!

Fredrik Johansson, Ale kommun,
projektledare fastighetsavdelningen.

ALE KOMMUN

Kommuninvånare:	28 074
Varav i huvudtätorten Nödinge-Nol:	10 122
Antal kommunala grundskolor:	12
Antal kommunala förskolor:	21

Att kommuner nyttjar möjligheten att ta socialt ansvar vid upphandling av offentliga arbeten är inte en specifikt svensk företeelse. Runt om i ett Europa där arbetslösheten är hög, har politiker och tjänstemän tvingats tänka nytt och prova nya lösningar. Man har upptäckt att det finns gott om handlingsutrymme, såväl på riksnivå som på regional och kommunal nivå, att vända utvecklingen och bli en aktiv part i samhället.

Den svenska lagstiftningen hänger intimt samman med EU:s lagstiftning. För en bra genomgång rekommenderas artikeln *Går det att ta social hänsyn vid offentlig upphandling* av Olav Fumarola Unsgaard, och den statliga offentliga utredningen *På jakt efter den goda affären – analys och erfarenheter av den offentliga upphandlingen*.

– I Ale kommun har vi inte upplevt några juridiska problem, men det är viktigt att ta en tidig kontakt med facket, så alla är med på banan. Det är ett nytt arbetssätt och de olika aktörerna är inte vana vid den här typen av lösningar. En ny metod behöver tid för att arbetas in, säger Fredrik Johansson.

Trots att inget formellt hinder finns för en kommun att formulera egna viktningskriterier för utvärdering av inkomna offerter, hindras man ofta av oro för att entreprenörerna ska överklaga och spräcka tidplanen. Det är svårare att utvärdera mjuka värden än hårda och kanske inte bekvämt att ta ansvar för att ändra inarbetade roller mellan beställare, entreprenör och arbetsförmedling.

– I Ale kommun har vi haft väldigt få överklaganden, säger Fredrik Johansson. Entreprenadföretagen ser ju att arbetssättet ger positiva effekter för hela samhället. Hittills har vi skrivit ”bör” i våra förfrågningsunderlag. Nu har vi utvärderat processen och kommer fortsättningsvis att skriva ”ska”. Fler och fler entreprenörer är positiva och vi är övertygade om att detta arbetssätt har framtiden för sig, säger Fredrik Johansson.

– Vi har inte diskuterat social upphandling för förvaltning, men det skulle kunna vara en intressant utveckling för ökat socialt ansvarstagande. Vi ska fundera vidare hur det skulle kunna utformas, avslutar Fredrik Johansson.

KAPITEL 5

Nycklar till framtiden

Som vi sett i tidigare kapitel är en bra förskole- eller skolgård summan av den fysiska miljöns kvalitet, våra attityder och i vilken mån vi ger barn och pedagoger möjlighet att påverka sin egen miljö.

I denna skrift har vi sett närmare på förvaltningsorganisationens roll och uppdrag: att förvalta utemiljö på förskolor och grundskolor. Vi har tagit avstamp i aktuella problemställningar som rör förvaltning av utemiljö och speglat dem i aktuell forskning om barns behov av god och utvecklande utemiljö.

Flera förvaltningar delar ansvar för att lyfta barns utemiljöer. Såväl politiker som stadsbyggnadsavdelningar och skolans egen verksamhet har ett delansvar i att skapa budget, reservera lämpliga ytor för god utemiljö och att utveckla verksamheten så att gårdarnas potential nyttjas.

Det är tydligt att fastighetsorganisationen har en nyckelposition. Genom sin centrala roll kan förvaltningsorganisationen ta initiativ för att utveckla framtidens gårdar på förskola och grundskola.

I detta sista kapitel fokuserar vi på hur fastighetsorganisationen kan rusta sig för att bidra till en positiv utveckling utifrån sitt uppdrag och sin kompetens.

Samverka

Samverkan mellan olika förvaltningar och olika personalgrupper är avgörande. Genom samverkan kan berörda förvaltningar hjälpas åt att sätta fokus på barnperspektivet, samtidigt som de egna ansvarsfrågorna diskuteras. Samverkan leder till ökad kunskap och förståelse för varandras uppdrag. Att betrakta frågor som rör barns utemiljö ur olika perspektiv ger ökad motivation för det egna uppdraget.

Samverkan behövs således mellan de olika förvaltningarna, men också inom den egna förvaltningen och direkt med dem som använder utemiljön: med barnen själva och deras pedagoger och skolläring. Samverkan mellan förskoleverksamheten och fastighetsförvaltningen var en förutsättning för utformningen av den pedagogiska utemiljön i Växjö kommun, beskrivet i kapitel fyra. Göteborgs stads arbete med Rebus – I det gröna, Lunds kommuns arbete med en förvaltningsövergripande skolgårdsgrupp och Lidingö stads arbete med funktionsprogram är andra goda exempel på samverkan som beskrivs i kapitel fyra.

”Genom samverkan kan berörda förvaltningar hjälpas åt att sätta fokus på barnperspektivet, samtidigt som de egna ansvarsfrågorna diskuteras.”

Förvaltningsorganisationerna kan ta initiativ till att skapa ett forum för samverkan genom att:

- › Bilda en förvaltningsövergripande samverkansgrupp kring utemiljöer på förskola och skola.
- › Diskutera fram en samsyn mellan berörda förvaltningar kring barns utemiljöer och dokumentera i ett förvaltningsövergripande dokument.
- › Uppmuntra verksamheten på grundskola och förskola att ta tillfället i akt att ge barnen chans att få inflytande när ombyggnad eller nybyggnad planeras.
- › Formulera ett funktionsprogram för utformning av utemiljöer på förskolor och skolor tillsammans med representanter för skolans verksamhet.

Involvera barn när utemiljön planeras

Barn är en svag grupp i samhället om man ser till vem som kan göra sin röst hörd och påverka. Det ställer krav på de vuxna runt barnet och på förvaltningarna som arbetar med eller på förskolegårdar och skolgårdar.

”Förankring och stöd från ledningshåll är nödvändigt för att utveckla arbetssätt där barn ges möjlighet att vara delaktiga.”

Förutom vuxnas barnperspektiv bör också barnets eget perspektiv få påverka. Barnets eget perspektiv får vi kunskap om genom att samverka direkt med barnen själva. Efter samordning med verksamhetens ledning kan barn erbjudas att vara delaktiga i planering, beslut och praktiskt arbete i den egna utemiljön. Att involvera barn kostar i arbetstid, men innebär inte nödvändigtvis investeringar. Förankring och stöd från ledningshåll är nödvändigt för att utveckla arbetssätt där barn ges möjlighet att vara delaktiga. Exempel på hur förskolebarn involverats finns i exemplet från Göteborg i kapitel fyra.

- Ge barn status genom att betrakta dem som sakägare av sin egen utemiljö på skolor och förskolor.
- Rusta den egna organisationen för arbetssätt där barn är involverade. Det kan innebära kompetensutveckling av den egna personalen eller att man anlitar exempelvis arkitekturpedagogisk kompetens.
- Arbeta systematiskt med barnperspektiv, och klargör vilka personella och ekonomiska insatser som behövs vid nyanläggning respektive i befintlig miljö. Tid och kostnader bör förankras på ledningsnivå.
- Ta initiativ till regelbunden kontakt med skolans eller förskolans verksamhet. Öppna upp för diskussion om vad verksamheten önskar av sin utemiljö, men kom rustad för att själv vara den part som för fram barnperspektivet i mötet med personalen.
- Avsätt tid för att ta del av barnets eget perspektiv då arbete planeras på befintliga gårdar. Låt barnen själva få visa sina platser och berätta om hur de använder utemiljön. Att ta del av barnets eget perspektiv leder ofta till nya insikter och ger inspiration.

Ha ett barnperspektiv på skötsel och underhåll

För att sköta barns utemiljö så att fantasi, kreativitet och rörelse stimuleras krävs kunskap om samspelet mellan barn och utemiljö. Det behövs ett skifte som innebär att barnets behov är normgivande istället för vuxnas estetiska preferenser. Att samverka med verksamheten är av stor vikt för att klargöra vilka önskemål om funktioner och målsättningar de har för gården.

- Anpassa skötseln efter barnens behov. Det kan innebära att lämna kvar löst material i buskage och naturytor, att låta bli att beskära träd med låga grenar, att minska beskärningsfrekvensen av buskage eller att låta gropar, kanaler och rännor i jord, sand eller grus få vara ifred om de är viktiga lek- och undersökningsplatser för barn. Med kunskap om hur barnen på förskolan eller skolan använder sin unika gård kan skötseln gynna barns lek och lärande.
- Anpassa underhållet efter barnens behov. Att tillföra löst material som sand, flis, bark, grenar, stockar eller stubbar ger nya impulser och stimulans till barns fria lek. När utgångna växter ska ersättas bör arter som gynnar barns lek och rörelsebehov väljas. Det kan innebära arter med tilltalande och spännande form och färg, pollen eller nektargivare som drar till sig insekter och växter med fruktsättning eller speciell grenfärg. Det kan också vara arter som är lätta att bryta av från basen, som klarar brytskador och som blir täta.

”Det behövs ett skifte som innebär att barnets behov är normgivande istället för vuxnas estetiska preferenser.”

- När ett lekredskap är uttjänt bör hela gårdens lekvärde beaktas. Det är inte givet att en ny lekställning är det bästa alternativet. Kanske gynnas gården som helhet mer av större vegetationsytor, balansbana i naturmaterial eller av en förbättrad entrézon.
- Sandlådor och andra platser där barn är stilla länge bör på sikt flyttas så att de skuggas av vegetation, alternativt kompletteras med skuggande vegetation. I ett kortare perspektiv kan solsegel fungera som solskydd.

Kompetensutveckla

Att samverka med olika yrkesgrupper och med barnen själva kring en sakfråga innebär i sig en viktig kompetensutveckling. Skriften du nu håller i handen är resultatet av kompetensutveckling på nationell nivå. Med ökad medvetenhet om hur viktig utemiljön faktiskt är för barns lek, hälsa och lärande ställs kanske frågan om kompetensutveckling behövs i den egna organisationen.

Det är viktigt att den egna förvaltningen har kompetens i förvaltning av utemiljö. För att utveckla barnperspektivet på gårdarna, i planeringsfasen såväl som i den efterföljande förvaltningen, krävs tydliga mål och långsiktigt arbete både mellan förvaltningarna och inom den egna förvaltningen. För-

En pilkoja kan bli ett litet rum på gården och har den fått växa några år håller den att klättra i.

skolegårdar och skolgårdar är hårt utsatta för slitage, och erfarenhet av material, växtval och om hur barn använder sin miljö behöver säkras.

I Göteborgs stad har begreppet och uppdraget arkitekturpedagog lyfts fram som en länk mellan fastighetsorganisationen och skolans och förskolans värld. En arkitekturpedagog är en arkitekt med speciellt intresse av att arbeta pedagogiskt med barn om arkitektur där utemiljö är en aspekt. Det kan vara en bra idé att knyta en sådan kompetens till sig. Det krävs både kunskap och intresse för att arbeta med barn så att det resulterar i en positiv erfarenhet för båda parter. Läs mer om Göteborgs stad i kapitel fyra.

Den förvaltningspersonal som vistas på förskole- och skolgårdar bör ha kompetens att samverka med barn. Uppdraget att sköta gården, oavsett om det sker i egen regi eller på entreprenad, bör omfatta pedagogisk kompetens. Ett arbetssätt nära barnen och verksamheten underlättas av regelbunden samverkan, och förutsätter tydlighet både i skötseluppdraget och när det gäller vem som ska besluta om avvikelser.

”Förskolegårdar och skolgårdar är hårt utsatta för slitage, och erfarenhet av material, växtval och om hur barn använder sin miljö behöver säkras.”

Förvaltningsorganisationen kan höja sin kompetens genom att:

- › Samarbeta och utbyta erfarenheter med andra förvaltningar, exempelvis i förvaltningsövergripande samverkansgrupp, genom arbete med funktionsprogram och med dialogmetoder.
- › Granska och säkra att den egna organisationen har kompetens för att föra dialog och samverka med barn.
- › Granska och säkra att den egna organisationen har kompetens att utveckla och sköta utemiljön på grundskolor och förskolor med barnperspektiv.
- › Överväga att föra in pedagogisk kompetens som kriterium vid upphandling av skötsel på entreprenad.

Skaffa överblick

Alla kommuner har ett befintligt bestånd av förskolegårdar och skolgårdar. Många utemiljöer är anlagda i en tid då en lekplats i princip innebar utplacering av gymnastikredskap. Med ny kunskap om hur utemiljön kan bidra till barns lek, hälsa och lärande ställs nya krav på gårdarnas utformning.

”Många utemiljöer är anlagda i en tid då en lekplats i princip innebar utplacering av gymnastikredskap.”

För att skaffa sig överblick över vilka investeringar och arbetsinsatser som behövs för att lyfta utemiljöerna till en acceptabel nivå, bör gårdarna inventeras. Parallellt bör styrdokument tas fram för vad utemiljön på befintliga och nya gårdar ska innehålla, exempelvis genom ett funktionsprogram. Läs mer om hur man inventerat lek miljö i Nynäshamn i kapitel fyra.

Fastighetsorganisationen kan skaffa sig överblick genom att:

- › Inventera befintliga förskolegårdar och grundskolegårdar utifrån en metod som fångar upp de aspekter som ni finner relevanta i er organisation.
- › Slå fast vilken kvalitet och funktion som ska gälla för utemiljön på förskolor respektive grundskolor i er kommun. Funktion och kvalitet bör utformas utifrån aktuell kunskap om barns behov av utemiljö, och ska inte förväxlas med flera lekställningar. Kvalitet och funktion dokumenteras i styrdokument.
- › Kalkylera vilka investeringar som behövs för att nå fastställd kvalitet och funktion för utemiljön på förskolor och grundskolor.
- › Beräkna tid för dialog med verksamhet och barn. Exempelvis kan en lägstannivå vara att träffa verksamheten vår och höst. Tid bör då också avsättas för att ge barnen möjlighet att själva visa och berätta om hur de leker och använder olika platser på gården.

Ta höjd för framtiden

Utifrån den samhällsutveckling vi ser idag kommer konkurrensen om marknaden att öka, särskilt i storstadsregionerna.

Hur skolan kommer att bedriva sin undervisning i framtiden är omöjligt att veta. Utomhuspedagogik och utomhusbaserat lärande kan ha framtiden för sig genom att vara ämnesövergripande och kunna fånga upp barns olika sätt att lära. Hur förskolans och skolans verksamhet än utvecklas kan man anta att krav kommer att ställas på en ändamålsenlig gård ur pedagogisk synvinkel.

Det miljöpedagogiska forskningsfältet är under utveckling. Nya forskningsresultat om hur barn utvecklas och använder utemiljön publiceras kontinuerligt, och i takt med att vår kunskapsnivå höjs ökar också kraven på att anpassa barns utemiljö efter nya rön.

Omställning till ett hållbart samhälle pågår i olika skala och med olika hastighet i olika delar av landet. Ekosystemtjänster, energisnål teknik och lokalt omhändertagande av dagvatten kan redan idag få påverka och synas på gårdarna. Genom att samverka med skolans och förskolans verksamhet och göra barn delaktiga i ny teknik, experiment och odling blir miljöarbete en viktig erfarenhet som barn och elever tar med sig in i vuxenlivet. Olika kommuner har olika värderingsverktyg för att stimulera miljöanpassning av utemiljön.

”Genom att samverka med skolans och förskolans verksamhet och göra barn delaktiga i ny teknik, experiment och odling blir miljöarbete en viktig erfarenhet som barn och elever tar med sig in i vuxenlivet.”

Att fastighetsorganisationen kan vara en aktör i lokalsamhället har vi sett i exemplet från Ale kommun, beskrivet i kapitel tre. Exemplet visar att det finns utvecklingspotential i att ta sociala initiativ som leder till en positiv samhällsutveckling.

Med fokus på nyckelbegreppen *barnperspektiv*, *samverkan* och *kompetensutveckling* kan fastighetsorganisationen rusta den egna organisationen för att bli initiativtagare till att utveckla framtidens utemiljöer på förskolor och grundskolor.

Lästips

Barns skolvägar, Trafikverket (2012), www.trafikverket.se (sök ”Barns skolvägar”)

Farliga och ofarliga växter: från A till Ö, Sven-Olov Strandhede, Bilda förlag (2002)

Genus och utomhuspedagogik, Malmö Stad (2014), www.malmo.se (sök ”Genus och utomhuspedagogik”)

Gåturen – metod för dialog och analys. Handbok i hur man gör, steg för steg, av Suzanne de Laval, Svensk Byggtjänst (2014)

Gör plats för barn och unga! En vägledning för planering, utformning och förvaltning av skolans och förskolans utemiljö, Boverket och Movium (2015), www.boverket.se

Hälsofrämjande äventyr med naturen som distraktion, av Fredrika Mårtensson i *Socialmedicinsk tidskrift* årgång 89, nr 3 (2012)

Lek äger rum, En populärvetenskaplig bok om planering för barn och ungdomar, av Anna Lenninger och Titti Olsson, Formas (2006)

Med eller utan skolgård – gör det någon skillnad? av Maria Nordström, i *Skolans och förskolans utemiljöer. Kunskap och inspiration vid planering av barns utemiljö*, sid 39–44. Skolhusgruppen, Arkus och Movium (2014)

Skolans och förskolans utemiljöer. Kunskap och inspiration vid planering av barns utemiljö. Skolhusgruppen, Arkus och Movium (2014)

Säkra lekplatsen. Olycksförebyggande utformning av lekplatser och lekredskap, Sveriges Kommuner och Landsting (2009)

Våga se, våga höra, våga agera! – Om skadeförebyggande arbete i skolor och förskolor. SKL (2014)

Mer kring idéskriftens exempel

Funktionsprogram grundskola årskurs F–6, Lidingö stad, www.lidingo.se
(sök ”Funktionsprogram”)

Kartläggning av Faluns skolgårdar ur ett pedagogiskt och hälsofrämjande perspektiv. Delrapport 1: Förskolans skolgårdar 2013–14, www.falun.se
(sökväg: Utbildning & barnomsorg > Elevhälsa > Folkhälsa & miljö > Skolgårdskartläggning)

Målbeskrivning för skolans och förskolans utomhusmiljö, Lunds kommun (2014) www.lund.se/Naturskolan/Grona-skolgardar

Ut och lek. Riktlinjer för skoltomters storlek – en översyn (2009), www.lund.se/Naturskolan/Grona-skolgardar

REBUS Resan till en bättre skolmiljö. Guideline, processbeskrivning och inspirationsfolder. Göteborgs stad (2012), www.goteborg.se (sök Lokalförvaltningen, gå till Informationsmaterial/ REBUS)

SPRING och SCAMPER i Nynäshamns kommun, www.nynashamn.se
(sök SPRING och SCAMPER)

Hemsidor

Tankesmedjan Movium, som arbetar med stadsutvecklingsfrågor och finns vid Sveriges lantbruksuniversitet. Erbjuder bland annat rådgivning, utbildning och publikationer om urbana utemiljöer för barn och unga, www.movium.slu.se
www.movium.slu.se

Nationellt centrum för utomhuspedagogik (NCU), Linköpings universitet, www.liu.se/ikk/ncu

Boverkets allmänna råd om friyta för lek och utevistelse vid fritidshem, förskolor, skolor eller liknande verksamhet, BFS 2015:1, www.boverket.se (sök ”BFS 2015:1”)

Kommunikation mellan fastighetsägare och hyresgäster, www.skl.se

Skolgården

Förvaltning och utveckling av förskole- och skolgårdar

Utemiljön vid skolor har fått en allt mer framskjuten roll i dagens samhälle. För många barn är för- och grundskolegården idag de enda platserna där de kan leka och vistas ute på egen hand. Skolgården är dessutom en viktig lärandemiljö för verksamheten.

Skol- och förskolegårdens allt viktigare roll ställer nya krav på gårdarnas utformning och förvaltning så att de tillfredsställer de behov och komplexa funktioner som är centrala för barnets utveckling. Samtidigt vittnar flera kommuner om att det är svårt att få gehör för skolgårdsfrågor i planeringen av nya bostadsområden eller vid ombyggnation av befintliga förskolor och grundskolor.

Den här skriften är ett stöd vid planering och förvaltning av förskolor och grundskolor som säkerställer att de val som är viktiga för skolgårdens kvaliteter görs på ett medvetet sätt.

Beställ eller ladda ner på webbutik.skl.se

ISBN 978-91-7585-258-4

Sveriges
Kommuner
och Landsting

Post: 118 82 Stockholm
Besök: Hornsgatan 20
Telefon: 08-452 70 00
www.skl.se